ژبنی څیړنی

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

Ketabton.com

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه کتاب دوز مې مجلې د ۱۳۵۰ کال دلو مړۍ
او دو همې گڼې په بدل کې چاپ شوی دی .

د کتاب د بین المللی کال په مناسبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبني څېړنې

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مضمون	مخ
لومړۍ خبري	۱
ژبپوهنه او د هغې څانګې	۵
ژبه او لیک	۶
د انسان صوتي غړي	۸
د آوازونو وتونځۍ	۱۰
د آوازونو ډولونه	۱۳
فونیتیکس او فونیمیکس	۲۵
فونیم	۲۸
مورفیم	۳۱
مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه ډولونه	۳۶
دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې	۴۱
لهجوي اطلس	۵۶
د لهجوي اطلس اصطلاحات	۶۷
یادونه	۷۰
مأخذونه	۷۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ خبرې

په اوسنۍ نړۍ کې د ژبې پوهان په دې عقیده دي چه که سړی وغواړي چه یوه ژبه په داسې توګه تدریس کړي چه شاګرد په لږ وخت کې هغه ژبه زده کړي نو ضروري ده چه د هغه تر تدریس ، هم د شاګرد د مورنۍ ژبې او هم د هغې ژبې چه شاګرد یې زده کول غواړي فونیمي او مورفیمي تجزیه وسي او د دغو دواړو ژبو ساختمان او جوړښت او نور خصوصیات په صحیح ډول سره څرګند سي ، وروسته د دغو دوو ژبو د ساختمان د مقایسې او پرتلې له مخې د هغوی د ساختمان توپیرونه معلوم سي .

دا ځکه چه هر کله چه سړی کومه ژبه زده کوي ، ځکه چه دی د خپلې ژبې له ساختمان سره له کوچنیوالي څخه عادت لري نو که څه هم دی په دې وپوهیږي چه دده مورنۍ ژبه او دا بله ژبه د جوړښت له مخې توپیر سره لري خو بیا هم د خپل عادت له مخې هغه مطالب چه په نوې ژبه کې یې اداکوي د خپلې ژبې د جوړښت له مخې

ترتیبوي . او ترڅو چه د ژبې شاګرد و دغو ټکو ته متوجه نسي او په دغه برخه کې ښه مشق او تمرین ونکړي ، د نوې ژبې د استعمالولو په وخت کې به د غو برخو کې تر ډېره غلطیو او اشتباه ګانو سره مخامخ کیږي .

د بېلو بېلو ژبو ویونکي د یوې ټاکلې ژبې په زده کړه کې بېل بېل مشکلات لري . که یو انګریزي ژبی او یو دري ژبی وغواړي چه پښتو زده کړي ، د دوی مشکلات سره یو شی ندي . د مثال په توګه د پښتو د دې دوو جملو (زه ډوډۍ خورم ، ما ډوډۍ وخوړه) په زده کړه کې پرته له فونیمي مشکلاتو څخه انګریزي ژبی دوه مشکله لري : یو دا چه دده په ژبه کې فعل د نومونو و جملو په پای کې نه راځي ، بل دا چه په انګریزي کې د واحد متکلم له پاره په فاعلي حالت کې یوازې یو ضمیر (I) موجود دی . مګر په پښتو کې دوه ضمیرونه (زه ، ما) استعمالیږي او دغه هر ضمیر د استعمال ټاکلي او مشخص ځایونه لري . نو ښایي چه دا هر و موړو ده ته ور زده سي چه په پښتو کې فعل په کوم ځای کې راځي او په کوم ځای کې (زه) ووایي او په کوم ځای کې (ما) . دري ژبی بیا د فعل په برخه کې دومره مشکلات نلري خو د نومونو و ضمیرونو په برخه کې هغه مشکلات چه انګریزي ژبی یې لري دري ژبی یې هم لري . د غه رنګه د (دا زما کور دی) په برخه کې انګریزي ژبی د (زما کور) په برخه کې څه مشکل نلري . ځکه چه دی په خپله ژبه کې هم لومړی (زما) او بیا (کور) استعمالوي (my home) ، خو دري ژبی د مشکل سره مخامخ کیږي ، ځکه چه دی په دري ژبه کې لومړی (کور) او بیا (زما) وایي (خانهٔ من) .

د غه رنګه ځکه چه د ټولو ژبو ټول آوازونه سره یو شی ندي نو په د ی

برخه کې هم د ژبې زده کوونکي ممکن مشکلات ولري . دا مشکلات هم اکثره بوښې نوي . د مثال په توګه د (ختيګي) په کلمه کې انګريزي ژبې د (خ) او دري ژبې د (ټ) د تلفظ په برخه کې له مشکل سره مخامخ کيږي .

د ژبې په زده کړه کې د ژبې د بېلو بېلو لهجو د توپير څخه هم سترګې نسي پټېدلای . که يوه ژبه څو لهجې ولري نو د هغې ژبې د زده کړې په لومړي سر کې ښايي چه له نورو لهجو څخه يوازې يوه لهجه انتخاب او هغه تدريس سي .

که د ژبې شاګرد وغواړي چه د يوې ژبې ټولې لهجې زده کاندې نو بنه لاره داده چه دی لومړی يوه لهجه ښه زده کړي او وروسته بيا د هغې لهجې په شمول د نورې ژبې د ټولو لهجو توپيرونه مطالعه او زده کړي او وروسته نو په هره لهجه چه خبري کوي د نورو توپيرونو رعايت وکړي .

له نورو بيان څخه مطلب دادی چه د نړۍ ژبې د داخلي ساختمان او جوړښت له مخې کټ مټ يو شی ندي او يو له بله توپير سره لري . هر کله چه کومه ژبه وکوم ځای ته تدريس کيږي که د هغه ځای مخصوص مشکلات چه د نورې ژبې په زده کړه کې يې لري په نظر کې ونيول سي نو د ژبې شاګرد کولای سي چه پر نورو مشکلاتو باندې په لږ وخت کې بريالی سي او په لږ وخت کې په صحيح ډول سره نوې ژبه زده کړي .

څرنګه چه د دغه موهم و ويل د ژبې د شاګرد مشکلات هغه وخت څرګنديدلای سي چه د شاګرد د ژبې ساختمان او د هغې ژبې جوړښت چه شاګرد يې زده کول غواړي په علمي ډول سره تجزيه او تحليل سي . د هغوی د آوازونو ډولونه ، مورفيمونه او د مورفيمونو ترکيب او د کلام د اجزاوو ترتيب او داسې نورې خصوصيتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په صحیح ډول سره معلومه سي ، وروسته د مقایسې او پرتلې له مخې د نوموړو دواړو ژبو توپیرونه (چه د دغو توپیرونو مجموعه په حقیقت کې د هغو مشکلاتو یوه مجموعه ده چه د ژبې زده کوونکي ته د ژبې د زده کړې په وخت کې ور پېښیږي) ښکاره سي.
په دې رساله کې د ژبې د ساختمان او جوړښت د سیستم په باره کې ځیني مقدماتي یادوني سوي دي او زیار ایستل سوی دی چه د ژبپوهنې علاقه مندانو ته د ژبې د آوازونو او فونیمونو او هغوی په فونیمیکي الفبا سره د لیکلو ، د مورفیمونو د معلوماتو او د هغوی د ډولونو او بدلونونو په باره کې څه معلومات وړاندې سي او دغه رنګه د لویې ژبې د بېلو بېلو لهجو د څېړلو او د هغوی د ثبتولو لاره چه د ژبې د ساختمان او جوړښت د معلوماتو په برخه کې ډېر اهمیت لري په لنډ ډول وښوول سي او په دې توګه هغوی ته په دې باره کې د نوري زیاتې او بشپړې مطالعې له پاره زمینه برابره سي .

نوراحمد شاکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهنه او د هغې څانګې

ژبپوهنه وهغه علم ته وايي چه د هغه په ذريعه د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت ترڅېړنې لاندې نيول کېږي او مهمې څانګې يې دادي: تشريحي ژبپوهنه، تاريخي ژبپوهنه او مقايسوي ژبپوهنه.

تشريحي ژبپوهنه (descriptive linguistics) د ژبپوهنې هغه اساسي او مهمه څانګه ده چه په هغه کې يوه ژبه بېله دې چه تاريخي بدلون او تحول يې په نظر کې ونيول شي په يوه ټاکلي او معين وخت کې مطالعه کېږي. په تاريخي ژبپوهنه (historical lin-guistics) کې د ژبې هغه تاريخي تحول او بدلون تر غور او څېړنې لاندې نيول کېږي چه په بېلو بېلو دورو کې ورپېښ شوی وي. په مقايسوي ژبپوهنه (comparative lin-guistics) کې څو ژبې چه له يوې کورنۍ څخه وي يا د ژبو څو کورنۍ په مقايسوي ډول تر غور لاندې نيولې کېږي او يوله بله سره پرتله کېږي څو چه د دوی ترمنځ نږدېوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اړیکې څرګند سي .

په تاریخي ژبپوهنه کې دیوې ژبې مواد چه په دوو یا زیاتو دورو کې د دتشریحي ژبپوهنې له مخې تهیه سوي او څېړل سوي وي مطالعه کیږي. په مقایسوي ژبپوهنه کې د دوو یا زیاتو ژبو یا لهجو هغه مواد چه د تشریحي ژبپوهنې له خوا راغونډ سوي او څېړل سوي وي ترغور لاندې نیول کیږي او د هغوی ورته والی معلومیږي. نو ددې له امله د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې پوهان او محققین د تشریحي ژبپوهنې په محققینو پسې ځي او هغه مواد مطالعه کوي چه د تشریحي ژبپوهنې د پوهانو له خوا تهیه سوي او څېړل سوي وي . مګر د تشریحي ژبپوهنې پوهانو او محققینو ته د تحقیق په وخت کې د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې د محققینو مواد په سنه نه ورځي .

ژبه او لیک

ژبه هغه آوازونه دي چه انسانان یې د خپلو افکارو او خیالاتو د څرګندولو په غرض تر یو خاص نظم او سیستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي او په دې توګه په خپلو منځونو کې یو له بله سره رابطه پیدا کوي . لیک هغه سیمبولونه او علامې دي چه د هغوی په واسطه انسانان یو له بله خپل افکار او خیالات اظهاروي . لیک په عمومي ډول پر دوو برخو باندې ویشل کیږي : یو تصویري لیک او بل الفبایي لیک . په تصویري لیک کې انسانان خپل فکرونه د تصویرونو او شکلونو په واسطه څرګندوي او د آوازونو سره کومه رابطه نلري . اما په الفبایي لیک کې د هغو آوازونو له پاره چه په خبرو اترو کې

استعمالیږي سیمبولونه راوړل کیږي او د دغه سیمبولونو مجموعه چه د یوې ژبې ټول آوازونه وښیي د ژبې الفبا بلله کیږي.

ژبه او لیک که څه هم یو له بله سره نژدې رابطه لري خو بیا هم ژبه بیل شی ده او لیک بیل شی دی او باید دا دواړه سره ګډ نه سي. یو ژبپوهاند د ژبې او لیک تر منځ په سنه توګه توپیر کولای سي، خو هغه کسان چه په دې باره کې پېژنګ غور نه وي کړی ژبه او لیک دواړه یو شی بولي، حتی کله کله څیني خلک لیک اساس بولي او په همدې اساس د ژبې قضاوت کوي حال دا چه اساس ژبه ده او د لیک قضاوت باید د ژبې پر اساس وسي. همدغسې اشتباه ګانې کله کله د ګرامر او ژبې تر منځ هم واقع کیږي. یو ژبپوهاند هر کله چه د ژبې ګرامر لیکي هیڅ کله د مورنۍ ژبې وویونکې ته دا نه وایي چه داسې مه وایه داسې و وایه. بلکه د دې پر ځای چه دی د مورنۍ ژبې وخښتن ته هدایت وکړي دی په خپله باید د مورنۍ ژبې له خښتن څخه هدایت واخلي، یعنی باید پوښتنه څني وکړي چه تاسې څنګه وایاست؟ هر ډول چه هغوی ویل دی باید هغه شی کټ مټ په خپله دېتها کې ضبط کړي. دا ځکه چه ګرامر د ژبې له مخې لیکل کیږي او ژبه د ګرامر له مخې منځ ته نه راځي. یو ژبپوهاند هیڅ وخت دا زیار نه باسي چه د ژبې ټول مواد هرومرو تر عمومي قواعدو لاندې راولي. ځکه چه دده په نزد د ګرامر د پوهانو په اصطلاح د ژبې استثنا آت هغومره اهمیت لري لکه باقاعده شیان چه یې لري او استثنا آت هم د ژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي. نو که چیرې دی له هغو څخه سترګې پټې کړي یا یې په بله بڼه سره وښیي په حقیقت کې دی د ژبې د یوې مهمې برخې څخه سترګې پټوي او د ژبې د دغې برخې پر حقیقي بڼه او ساختمان باندې پرده غوړوي، او هغه چا ته چه دده د تحقیق له مخې نوموړې ژبه مطالعه کوي نیمګړي معلومات وړاندې کوي.

د انسان صوتي غړي

انسانان یو له بله خپل افکار او مطالب د آوازونو په واسطه اظهاروي . دغه آوازونه چه انسانان يې د صوتي غړو په واسطه له خولې یا پزې او یا خولې او پزې دواړو لارو څخه راباسي د فونیتیکس (Phonetics) او فونیمیکس (Phonemics) په واسطه چه د ژبپوهنې دوه مهمې څانګې دي مطالعه کیږي . په ژبپوهنه کې یوازې هغه آوازونه تر څېړنې لاندې نیول کیږي چه په ژبه او خبرواترو کې استعمالیږي . دا دی اوس به د انسان هغه صوتي غړي چه د خبرواترو په وخت کې د آوازونو په تولید کې مهم برخه لري په دې لاندې شکل کې وښیو :

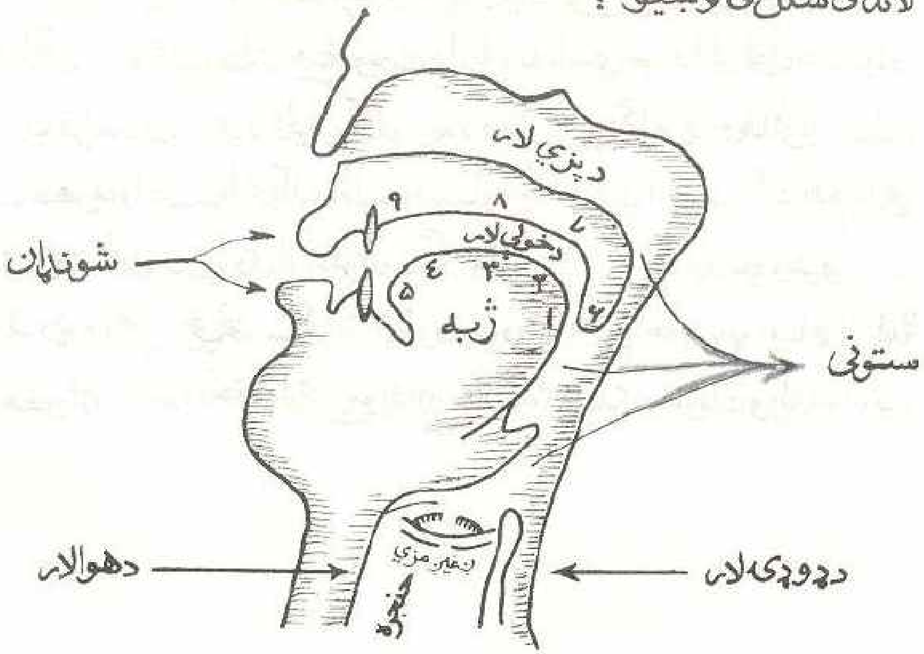

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېر شکل کې د انسان صوتي غړي په دې لاندې ډول سره ښوول سوي دي :

-۱- ژبه : ژبه پر پنځو برخو باندې وېشل سوې ده : ۱- ریښه (root) ۲- وروستۍ برخه (dorsum) ۳- منځنۍ برخه (Center) ٤- دمخنۍ برخه (blade) ۵- د ژبې سر (tip).

-۲- دخولې لوړه برخه : ۶- ژبې (uvula) ۷- نرم تالو (velum) ۸- زیږ تالو (dome)

۹- اوربل (Alveolar ridge).

-۳- غاښونه او شونډې

-٤- ستونی (pharynx) چه دوې لارې لري : یوه دخولې او بله دپزې . که نرم تالو پورتې خواته وخوځېږي نو د پزې لار وتړله شي . او که ژبه د نرم تالو وخواته وخوځېږي دخولې لار وتړله سي .

-۵- ږغیږ مزي (Vocal cords). د تنفسي نل په لوړه برخه کې موقعیت لري او دنرۍ تار و شخه تشکیل سوي دي . د آواز دادا کېدلو په وخت کې هوا د حنجرې (larynx) له خالیګاه څخه د ږغیز مزو ترمنځ تېرېږي . که د هوا د تېرېدلو په وخت کې ږغیز مزي ببخي سره نژدې وي نو د هوا جریان یې ربړوي او کوم آواز چه په دغه وخت کې تولیدېږي ږغن آواز (Voiced sound) یې بولي لکه د (ب) یا (د) آواز .

او که ږغیز مزي لرې سره لیرې وي د هوا جریان یې نسي رپولای او په دغه وخت کې یې ږغد آواز (Voiceless sound) تولیدېږي لکه د (پ) یا (ت) آواز . دغه سبب دی چه ږغیز مزي په صوتي غړو کې ډېر اهمیت لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو ونځي

(Position of articulation)

د انسان صوتي غړي د خولې په خواکې پر دوو برخو وېشل کېږي: ښوروونکي او نه ښوروونکي. ښوروونکي صوتي غړي (Articulators) هغه صوتي غړي دي چې د آوازونو د اداکولو په وخت کې په حرکت کې وي او هغه دادي: د ژبې وروستۍ، منځنۍ او مخنۍ برخه، د ژبې سر او لاندې شونډه. او نه ښوروونکي صوتي غړي چې ——— (Point of articulation) يې بولي هغه صوتي غړي دي چې د آوازونو د اداکولو په وخت کې حرکت نه کوي او ځای پر ځای ولاړ وي. دا صوتي غړي دادي: نرم تالو، زېږ تالو، اوری، د لوړو غاښونو بېخونه، د لوړو غاښونو سرونه او لوړه شونډه.

هرکله چې ښوروونکي او نه ښوروونکي صوتي غړي سره یوځای سي د آوازونو ونځي او مخرجونه تشکیلېږي. د مثال په توګه که د ژبې سر او د لوړو غاښونو بېخ سره یوځای سي نو د (ت) یا (د) مخرج تشکیلېږي او که کښته شونډه او لوړه شونډه سره یوځای سي د (ب) یا (پ) ونځی تشکیلېږي. که لاندنۍ جدول چې په هغه کې د ځینو آوازونو ونځي او د هغوی د ولونه ښوول سوی دي په غوږ وګورو په عمومي ډول آوازونه پر درو واساسي اولويو ډلو باندي وېشل سوي دي: انسدادي (stops)، احتکاکي (Fricatives) او طنطنه لرونکي (resonants). اکثره هغه آوازونه چې په ژبه کي استعمالېږي له دغو درو ډلو څخه په یوه ډله کي شاملېږي.

manner of articulation دآوازداداکولوډول ↓		position of articulation دآوازداکولو ونډي →	bilabial شونډنيز	labiodental شونډني غاښيز	dental غاښيز	alveolar اوربيز	retroflex غبرگ ژبي	alveopalatal اوربې تالويز	palatal زيږتالويز	velar نرم تالويز	uvular ژبې پيز	labiovelar شونډيي تالويز	pharyngeal ځړکيز	glottal ستوني نيز
STOPS انسدادي	Simple ساده	١ بې‌ږغه	p	p̣	t̪	t	ṭ		k̹	k	q	k͡p		ʔ
		٢ ږغن	b	ḅ	d̪	d	ḍ		g̹	g		g͡b		
	aspirated نفسي	بې‌ږغه	pʰ			tʰ				kʰ				
		ږغن	bʰ			dʰ				gʰ				
	glottalized ستونيزسوي	بې‌ږغه	p'			t'				k'				
		ږغن												
	affricated موښتلي	بې‌ږغه				¢		č						
		ږغن				z		ǰ						
	laterally affricated اړخيزموښتلي	بې‌ږغه				ƛ								
		ږغن				λ								
	Prenasalized غنه‌سوي	بې‌ږغه	ᵐp			ⁿt								
		ږغن	ᵐb			ⁿd								
	implosive دننه‌خواته وازيدونکي	بې‌ږغه												
		ږغن	ɓ			ɗ								
FRICATIVES احتکاکي	slit هوار	بې‌ږغه		f	θ					x				h
		ږغن	β	v	ð					ɣ			ʕ	ɦ
	groove غوځ	بې‌ږغه				s	ṣ	š						
		ږغن				z	ẓ	ž						
	lateral اړخيز	بې‌ږغه				ɬ								
		ږغن												
RESONANTS طنطنه‌لرونکي	lateral اړخيز	بې‌ږغه												
		ږغن				l		ʎ						
	nasal غنه‌يي	بې‌ږغه	m̥			n̥								
		ږغن	m	ɱ	n̪	n	ṇ	ñ	ŋ̟	ŋ	ŋ̇			
	median منځني	بې‌ږغه	w̥					y̥						
		ږغن	w			r		y						
FLAPS	پرېښيدونکي	بې‌ږغه												
		ږغن				ř								
TRILLS	رېږديدونکي	بې‌ږغه				ř̥								
		ږغن				r̃					R			

voiced : ٢- ږغن Voiceless : ١: بې‌ږغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسدادي آوازونه هغه آوازونه دي چه دادا کولو په وخت کي يي مخرج تپ ـ وترل سي او دهوا جريان بند سي ، خود مخرج دترلو څخه وروسته دفعتاً مخرج وپرانيستل سي او په دې توګه يو انسدادي آواز توليد سي . لکه د (ت) يا (پ) آواز . دانسدادي آواز مهم خاصيت دادی چه د مخرج ترل يي داحتکاکي او تنتنه لرونکو آوازونو په توګه دوام نه کوي . احتکاکي هغه آوازونه دي چه دهغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي احتکاک پيښ سي لکه د (س) يا (ز) آوازونه . تنتنه لرونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه دهغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي نه احتکاک پيښيږي او نه دانسدادي آوازونو په څېر د مخرج ترل او دفعتاً پرانيستل واقع کيږي ، بلکه دا هغه آوازونه دي چه په حنجره (larynx) کي پيدا سوي وي او وروسته د خولي او پزي په واسطه يو ډول او بل ډول کيږي لکه د (ن) يا (م) آوازونه .

برسېره پر نوموړ و درولو يو ډلو دوه ډوله نور آوازونه هم په ژبو کي پېښيږي چه يو ډول يې پړپېد ونکي (Flaps) او بل ډول يې رېږدېد ونکي (trills) آوازونه نوميږي . پړپېد ونکي هغه آوازونه دي چه د ژبي د يوه ډېر چټک حرکت په واسطه اداکيږي چه کله کله د يوه ډېر لنډ انسدادي آواز سره شباهت لري ، او ـ رېږدېد ونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه د ژبي ، شونډانو يا ژبګي د ډېرو چټکو حرکاتو په واسطه اداکيږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو ډولونه

آوازونه په عمومي ډول پر دوو برخو وېشل کېږي : کانسوننټونه او واولونه .

کانسوننټ (Consonant) هغه آوازته وايي چه د هغه داداکولو په وخت کي د صوتي غړو د تماس له امله د هوا په هغه جریان کي چه د هغه د اداکولو په وخت کي له خولې یا پزې یا د غوږوا ړولاړ و څخه راوزي انسداد ، احتکاک یا کوم بل ډول بندش پېښېږي . لکه د (ب) یا (پ) دادا کولو په وخت کي چه د دوو شونډو د تماس له امله د هوا په جریان کي بندش واقع کېږي . یالکه د (چ) یا (ج) داداکولو په وخت کي چه د ژبې او اورۍ تماس د هوا په جریان کي بندش راولي . که دوه یا زیات کانسوننټونه په یوه سیلاب کي متصل سره راسي او د دوی په منځ کي واول نه وي کلسټر (cluster) يې بولي . لکه په پردې کي (پ) او (ر) او په آزمویښت کي (ښ) او (ت) .

واول (vowel) هغه آوازته وايي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو ترمنځ داسي تماس نه پېښېږي چه د هوا په جریان کي انسداد او بندش واقع سي ، خو د ژبې او شونډو د مختلفو حرکاتو له امله د خولې داخلي برخه بېل بېل شکلونه پیداکوي چه په دې توګه واولونه یو له بله خپل منځ کي توپیر پیداکوي لکه په لاس ، ډېرا و سوړ کي د (ا ، ې ، و) آوازونه .

د پښتو کانسوننټونه او واولونه په لاندي ډول دي :

الف : کانسوننټونه :

ب	b	ځ	dz	ژ	ž	ګ	g
پ	p	خ	x	ږ	ẓ	ل	l
ت	t	د	d	س	s	م	m
ټ	ṭ	ډ	ḍ	ش	š	ن	n
ج	j	ر	r	ښ	ṣ	ڼ	ṇ
چ	č	ړ	ṛ	غ	ġ	ه	h
څ	ts	ز	z	ک	k		

ځيني عربي کلمې په پښتو کي استعماليږي . دغه عربي کلمې ځيني داسي عربي آوازونه لري چه په پښتو کي نسته . نو هر کله چه دا عربي آوازونه په پښتو کي تلفظ کيږي په عمومي ډول په هغو پښتو آوازونو سره تبديليږي چه دغو عربي آوازونو ته نږدېوالی ولري . لکه ف > پ ، ق > ک يا خ ، ث > س او داسی نور ....
نوموړي عربي آوازونه دادي :

ث s̱ ، ح ẖ ، ذ ẕ ، ص ṣ ، ض ẓ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ʔ ،
ف f ، او ق q .

په ځينو ژبو کي ځيني آوازونه دي چه کله کله د کانسوننټ او کله کله د واول په ډول اداکيږي . په پښتو کي دوه آوازونه دي چه کله کله د هجا هسته تشکيلوي او د واول په توګه څرګندېږي ، خو ځيني وخت د هجا هسته نه تشکيلوي او د کانسوننټ په

ډول اداکیږی . نوموړي دوه آوازونه دادي :

و (W) : لکه په (کنډو = Kandáw) او (ولور = Walwár) کی .

ی (Y) : لکه په (یخی = yaxáy) او (آگی = agáy) کی .

ب : واولونه : Vowels

و (o) : لکه په (نور = nor) او (پوړ = por) کي .

ُ (u) : لکه په (پل = pul) او (سوړ = Sur) کي .

و (ū) : لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کي لوموړي واوونه.(۱)

ي (i) : لکه په (ځیر = dzir) او (پیر = pir) کي .

ي (ī) : لکه په (کیږي = Kīẓi) کي لوموړي (ي).(۲)

ې (e) : لکه په (ډېر = ḍer) او (شمېر = šmer) کي .

زورکی (ə) : لکه په (زړه = zṛə) او (لېوه = lewə) کي .

آ یا زور (a) : لکه په (اړخ = aṛx) او (سر = sar) کي .

آ (ā) : لکه په (کار = Kār) او (آس = ās) کي .

دادی اوس به د پښتو یو متن د کندهار ، بل متن د ننګرهار او یو بل متن د پېښور په لهجو د نوموړو سیمبولونو په واسطه د نمونې په توګه ولیکو . د مخه تر دې چه نوموړي متنونه ولیکو باید ووایو چې د خج (stress) راوړل او نه راوړل او بدلون نه یوازي په پښتو بلکه د نړۍ په ډېرو ژبو کي د کلمو و معنی ته تغییر ورکوي . مثلاً په (پرېوتم او کېنېښستم)

(۱) : په نوموړو کلمو کی داسې (و = ū) د کندهار په لهجه کی راځي . (۲) په نوموړي کلمه کي داسې (ی = ī) د کندهار په لهجه کی راځي .

کي که خج پر لومړی سیلاب باندي راسي یوه معنی لري او که د پای پر سیلاب باندي راسي بله معنی ورکوي . نو ځکه په لاندي متنونوکي د خج رعایت هم کوو او هغه د یوې داسي علامې (´) په ډول د سیلابونو پر سر باندي ایږدو . دا هم باید ـ وویل سي چه دا متنونه ځکه چي د لیک له مخې لیکل سوي دي نو ممکن په ځینو ځایونو کي د لهجې پوره نماینده ګي و نه کړای سي .

د کندهار لهجه | د ښاغلی بېنوا په قلم

یوازي پښتو

دا لوست په یوازي پښتو لیکم ، چه د بلي ژبی یو توری پکښې نسته . هوکې ! د ژبي ښه والی هم دغه دی چه هره ژبه ښایي د و مره اړته وي ، چه د ژبي خښتن هر راز د زړه وینا په خپله ژبه و یلای سي . که څه هم ژبي یو د بله و مرستي ته سره اړې دي او یوازي کومه ژبه بشپړه نه لیدله کیږي ، بیا هم ځیني ژبی له خپله ځانه دونده وینا وي او توري لري چه ښښتن يې مړني وي نو په لږ زیار د پر دوله اړیه څخه و زي.

د عربو ژبه هغه ژبه ده چه د نړیه د ژوندیو او لویو ژبو څخه بلله کیږي . خو سره له دغه هم ځیني پردي توري پکښې سته چه د دغې ژبي پوهانو راښوولي دي . دغسې هم دا وسنی ژوندی نړیه لوړي ژبي لکه انګریزي او فرانسوي یا نوري ژبی پردي لاتیني یا یوناني توري پخپل منځ کښی لري . پا ړسو هم یوه خوږه

ژبه ده چه دا زر کاله راهیسې د مېړنیو مشرانو تر سیوري لاندې یې روزنه کېږي. خوسره له دې دونه روزنې هم ویوازې پارسو لیکلو ته بېځ نه لیدل کېږي ، او ډېره به ډېر نه وي چه یوازې پارسو ولیکله شي ، هرومرو به وعربي ژبې ته اړ شوا وکه نه یوه لیکه یا دوې ډېرې لیکې به په زیار ولیکلې شي .

له ښه مرغه زمونږ پښتو ژبه ډېره اړته ده . مونږ که لږ څه زیار وکاږو ، نو په خپله ژبه به هر څه په یوازې پښتو ولیکو . که څه هم مونږ اړ ندیو چه هرومرو به یوازې پښتو لیکو . د نړۍ ټولې ژبې یوه د بلې په مرسته بشپړه کېږي ، خو بیا هم دا د ژبې ښه والی دی چه یوه ژبه دونې اړته وي او دومره توري ولري چه د بلې ژبې له اړې څخه ووزي . دا څرګنده ده چه زمونږ پښتو ژبه د هر څه د پاره بېل بېل توري لري او د لوېو غرو په لمنو کښې د سپینو پښتنو په زړو کښې ښخ دي . که څوک پلټنه پسې وکړي ، ډېرې وینا وې او ډېر توري به ومومي چه اوس نشته یا مونږ ته څرګند نه دي .

د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه

yawā́zi paṣ̌tó

dá lwə́st pə yawā́zi paṣ̌tó likám či də bə́li ž̌ábi yáw ṭóray pəkṣi nə́sta. hóke! də ž̌ábi ṣəwā́lay ham dagá [day] či hára ž̌ábə ṣáyi dúmra árta wi či də ž̌ábi tsaṣ̌tán

(c) ketabton.com: The Digital Library

har rāz də zṛə́ waynā́ pə xpā́lə žā́bə wayə́lāy si. Ka tsə ham žā́bi yaw də balə wə mrásti tə sara ā́ṛi di aw yawā́zi Kuma žā́ba bā́špaṛə ná lidalə Kī́ẓi, byā́ ham dzī́ni žā́bi lə xpā́lə dzā́na donə waynā́wi aw tū́ri lari či tsaṣtán ye maṛanáy wi, no pə laẓ zyā́r də pradó lə aṛáy tsaxə wā́zi.

də ʔarábu žā́bə hága žā́bə də či də naṛəy də žwandə́yu aw lwā́ṛu žā́bu tsaxə balə́lə Kī́ẓi. xu sará lə daga ham dzī́ni pradí tū́ri pakṣi stá či də dā́gi žā́bi pəhā́nu rāṣowəli di. dagā́si ham də osanə́y žwandə́y naṛay lwā́ṛi žā́bi lā́kə angrezí aw farā́nsawi yā nū́ri žā́bi pradí lā́teni yā yonā́ni tū́ri pə xpā́l mā́ndz Kṣi lari. pā́ṛsó ham yawa xwaẓá žā́bə də či dā zər Kā́lə rā́hisi də meṛənā́yu mašarā́nu tər syóri lā́ndi ye rozā́nə Kī́ẓi. xu sará lə de dónə rozā́ni ham wə yawā́zi pā́ṛso ʔiKā́lu tə bič nə lidəl Kī́ẓi, aw ḍerə bə draná wi či yawā́zi pā́ṛsó walikalə si. harú marú bə wə ʔarabí žā́bi tə aṛ su aw Kə nə yawá likə yā dwe dre líki bə pə ḍer zyā́r walikəli si.

lə ṣə márgə zmúẓ paṣtó žā́bə ḍerə ártə də. muẓ Kə lā́ẓ tsə zyā́r wā́Kā́zu, no pə xpā́lə žā́bə bə har tsə pə yawā́zi paṣtó wā́liKu. Ka tsə ham muẓ aṛ nə yu či harú marú

bə yawā́zi paṣtó likú. də naṛəy ṭóli žábi yawa də báli pə — mrastə bəšpaṛə Kiẓi, xu byā́ ham dā də žəbi ṣawā́ləy day či yawa žába dóni árta wi aw dúmra ṭū́ri wálari či də bə́li žə́bi lə aṛəy tsəxa wawzi. dā tsargánda də či zmúẓ paṣto žəba də har tsə dapā́rə bel bel ṭū́ri ʔəri aw də lū́yu gró pə ʔəmánu Kṣi də spinu paṣtanó pə zṛó Kṣi ṣax di. Ka tsók pələṭána pəsi wákṛi, ḍéri waynā́wi aw ḍer ṭū́ri bə wámumi či os nástə yá muẓ tə tsargánd ná di.

دننگرهار لهجه

دمناغلی الفت په قلم

دکوم ځای دی ؟

یوکوربې دلته دی ، بل په کابل کې ، بل په یو بل ځای کې . څه ځمکه په کوهدامن کې لري ، څه په بغلان کې ، څه په یو بل ځای کې . نغدې روپۍ یې په رشوتونو دلته پیدا کړې ، مګر ګټه وربانډې نور بانکونه کوي په یو بل ځای کې . نو وایه چه دی دکوم ځای دی ؟

مینه یې له دې خلکو سره نشته ، او دلورو ملکونو خلک ورته ډېر ګران دي . ددې ځای ژبه یې نه ده او په پردیو ژبو افتخار کوي . ددې وطن له شعر او موسیقۍ نه خوند نه اخلي او دخارجي موزیک په صفت مړ یږی نه . موږ ته په نخوت او نفرت ګوري او دپردیو مستخدمینو په مقابل کې ډېره تواضع کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته و وایه چه دی د کوم ځای دی ؟

دی د هیڅ ځای نه دی ، ځکه چه هر ځای د ده دی او سړی ورته هر ځایي ویلی شي . هو ! دا هغه مرغه دی چه څلور فصلونه په څلورو مملکتونو کي تېروي او وطن نه لري . وطن نه پېژني ، د یوه وطن په هواکي نه الوزي او د وطن سره یې او تود یې نه شي تېرولی .

دا هغه عیاش دی چه بې له عیش و راحت نه نور څه نه پېژني او له وطن سره هیڅ مینه او علاقه نه لري .

مونږ هغه کسان د دې وطن بللی شو چه د وطن په کالو او بوټو سر ورکوي او په سختو ورځو کي د وطن په کار پېږي . که څه هم پوله او پټی نلري ، او په زړه وکوړلو او جونګړو کي اوسي .

هو ! زما په عقیده دا وطن د هغه چا نه دی چه د ډېرو ځمکو قبالې يې اخیستې دي . بلکه د هغه چا دی چه د وطن مینه يې په زړه کي ده او له وطن سره علاقه لري .

د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه

da Kúm dzāy day?

yaw Kor ye dálta day, bəl pa Kābul Ke, bəl pa yaw bəl dzāy Ke. tsə dzmáka pa Kadāmán Ke larí, tsə pa Baglán Ke, tsə́ pa yaw bál dzāy Ke. nágde rupáy ye pa rišwatúno dálta paydā

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kṛe, mágar gáṭa wərbấnde nor bānKúna Kawí pa yaw bəl dzấy Ke. tə wáwāya či day da Kúm dzấy day?

mína ye lə de xálKo sara nášta, aw də nóro mulKúno xálK wərta ḍer grấn di. də de dzấy žəba ye názda aw pə pradáyo žábo iftixấr Kawí. də de watán lə šer aw mosiqí na xwánd nə áxli aw də xāriji mozíK pə sifát maṛézi na. múnẓ tapə naxwát aw nafrát góri aw də pradáyo mustaxdimíno pə moqābil Ke ḍéra tawāzó Kawí.

tə wáwāya či day də Kum dzấy day?

day də héts dzấy na day. dzáka či hár dzáy də də day aw saṛay wərta hardzāyí wayəlay ši. ho! də́ haga margá day či tsalór faslúna pə tsalóro mamlaKatúno Ke terawí aw watán nálari. watán na péžani, də yawá watán pə hawấ Ke na álwuzi aw də watán saṛé aw tawdé náši terawə́lay.

dā́ hága ayā́š day či bé lə áyš u rāhát na nór tsə na péžani aw lə watán sara héts mína aw alāqá nálari. munẓ haga Kasấn də dé watán batə́lay šu či də watán pə Kə́ṇo aw búṭo sár warKawí aw pə sə́xto wrádzo Ke də watan pəKā-réẓi, Ka tsá ham púla aw paṭáy nəlari, aw pə zaṛó Kodə́lo aw

(c) ketabton.com: The Digital Library

jongáro ke ósi.

ho ! zmā́ pə aqidá dā watán də haqə čā nə day či da déro dzmáko qabālé ye axíste di. bálke də haqə čā day či də watán mina ye pə zrə ke da aw lə watán saraatəgá lari.

د پېښور لهجه :

د سرو تعویذ (۱)

یوه شپه شمروز یو خواجرتي قاتلان د جمیلې په کور ورخطا کړل . ډاکه پرېوته . صابره او جمیله دواړه په کښې مړې شوې . شمروز د خپلې ورېرې او د بوډۍ په مرګ د مکر ډېر ویرا و ژړا اوکړه . پولیس خپل تفتیش کښې ډېر په اخلاص سره کار اوکړو ، ولې هیچا هم د ریښتیا وشهادت ته غاړه نه کېښوده . او نتیجه دا شوه چه شمروز په یو څو ورځو کښې د خپل مشر ورور په خانه کېناستو . خودنا صر په بیخ کېډو یې په زړه کې غټه بوغمه پاتې شوه . په خوا و شا کلو کښې یې ډېر کوشش ورپسې اوکړو ، ولې هیڅ پته یې اونه لګېده . ماشوم ناصر د خپل وطن نه ډېر لرې یو لوی ښار ته اورسېدو . یوه شپه چه ډېر ستړی شو ، نو چرته په یوه باغیچه کښې د یو بینچ د پاسه اوده شو . دا باغیچه د لوی کاروباري تاجر په کور کښې وه . سحر وختی چه د کور مالک سبت رحمان د سېل د پاره بهر تلو ، نو په باغیچه کښې

---

(۱) : دا مضمون د ښاغلي رشید علي دهقان اثر او د ښاغلي جهان زیب نیاز پېښوري لهجه ده .

یې د خپل کور نه خطا شوې ماشوم او لید و چه لاهغه شان بې غمه اوده پروت
وه ، بنگلې ته لاړو او سره د خپل ټبره بیرته هغې ځای ته راغلو چرته چه هغه ـ
ماشوم لاهغه شان اوده وه .

وائي چه ددې سبېټ یوزوی وه چه ډېر ښکلی وه او هـم
لکه ددې ماشوم وه . دوی ته خپل مړشوی زوی وریاد شو ، د دواړو په سترگو کښې
اوښکې وې . دواړه ساه نیولې د ماشوم په خوا کښې غلي ولاړ وو چه په دې کښې
ناصر هم له خوبه بیدار شو . او تراوتر یې کتل او بیا په رتو رتو په ژړا شو.
د سبېټ ټبر ناصر خپلې سینې ته جخت کړو.
دواړو ژړل ، خو دواړه نه پوهېدل چه د دوی د ژړا وجه څه ده . سبېټ رحمان
ناصر په غېږه کښې اوچت کړو او سره د خپل ټبره کمرې ته لاړل .

د نو موړي مضمون فونیمیکی بڼه

da sró tāwíz

yawá špá Šamróz yaw so ujratí qātilā́n da Jamilé pa Kor warxatā́ Krəl. ḍāKá préwata. sābirá aw Jamilá dwā́ṛa paKé mṛé šwe. Šamróz da xpā́le wreré aw da buḍé pa márg da məKər ḍér wir aw jaṛā́ óKṛa. pulís xpə́l taftíš Ke ḍér pa ixlā́s sara Kā́r óKṛo. wā́le hécā hum da

(c) ketabton.com: The Digital Library

rištiáo šahādát ta gāṛa ná kexoda. aw natijá dā́ šwače Šamróz pa yaw só wrádzo ke da xpə́l mā́šar wrór pa xāné kénāsto. xo da Nāsár pa bač kedó ye pa zṛə ke gāṭa bogmá pāte šwá. pa xwā́ u šā kálo ke ye ḍér košíš wárpase ókṛo, wále hés pāta ye onálageda. māšúm Nāsə́r da xpə́l watán na ḍer lā́re yaw lwé xār ta órasedo. yawá špá či ḍer stə́ṛe šo. no čárta pa yawa bāgiča ke da yaw binč da pā́sa odá šo. dā bāgičá da lwé kārubāri tājir pa kór ke wá. sahár waxti če da kor mālik séṭ Rahmān da sél da pā́ra bahár tló, no pa bāgiča ke ye da xpəl kor na xatā šəwe māšúm ólido, če lā hága šān begáma udə prot o. banglé ta lā́ṛo aw sará da xpə́l ṭabára byérta hage zé ta rā́glo čárta če haga māšúm lā hága šān udá o.

wā́yi če da dé seṭ yaw zwé wo, če ḍér xkúle o aw hum láka da dé māšúm wo. dwi ta xpə́l maṛ šə́we zwé waryā́d šo, da dwā́ṛo pa stárgo ke úxke we. dwā́ṛa sāniwā́li da māšúm pa xwā́ ke gə́li watáṛ wu, če pə de ke Nāsə́r húm la xóba bedā́r šo. awtár awtár ye katə́l, aw byā́ pa rā́ṭo rā́ṭo pa jaṛā́ šo. da seṭ ṭabár Nāsə́r xpəle siné ta júxt kṛo. dwā́ṛo jaṛə́l, xo dwā́ṛa ná poedál če da dwi da jaṛā́ wája sə́ da. seṭ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Rahmān Nāsər pa gega Ke učát Kṛo, aw sará da xpə̄l ṭabára Kamré ta lā̄ṛəl.

فونیتیکس او فونیمیکس

ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندې په خبرو کې استعمالیږي. دا آوازونه په خوله، پزه او ستوني کې اداکیږي او بیا له هغوی څخه کلمې او جملې جوړیږي چه په دې توګه انسانان یو له بله د هغوی په واسطه خپل مطالب سره اداکوي. که څوک وغواړي چه یوه داسې ژبه مطالعه کړي چه دده نه وي زده نو دی مجبور دی چه تر ټولو دمخه د هغې ژبې آوازونه مطالعه کړي. دانسان په صوتي غړو کې یو څو محدود غړي دي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې ښوري او حرکت کوي. که سړی د نوموړو ښوریدونکو صوتي غړو په بېلو بېلو حرکتونو کې مشق او تمرین وکړي او د هغوی د حرکتونو په اجراکولو کې چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې اجراکیږي پوره مهارت او استعداد پیدا کړي، نو دی کولای شي چه د هرې ژبې بېل بېل آوازونه اداکړي. دا ځکه چه د ټولو ژبو آوازونه د دغو ښوریدونکو صوتي غړو د حرکاتو په واسطه چه د نه ښوریدونکو صوتي غړو سره یو ځای کیږي، اداکیږي.

که سړی داسې یو فارمول را وباسي چه د هغه فارمول له مخې د ښوریدونکي صوتي غړي حرکت او د هغه رابطه له نه ښوریدونکي صوتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږي سره وښوول سي نو سړی به وکولای سي چه دیوې دغسې فارمولونو په واسطه دیوې ژبې آوازونه وښيي . او فونيټيکي الفبا هم په حقیقت کي د دغسې فارمولونو یوه مجموعه ده . د مثال په توګه د "ب" سیمبول د سږو حرکت ښيي چه هوا ولېږي تي خواته پورې وهي . د غه هوا هر کله چه له ستوني څخه وخولې ته راوزي ږغیزمزي رلوي . نو موړی سیمبول (ب) دا هم ښيي چه دهوا د جریان په وخت کي د ېزي لار تړلې وي او هوا دخولې له لارې جریان پیدا کوي ، خو د شونډانو دیو ځای کېدو په واسطه یو ځل بندښ پیدا کوي او وروسته ناڅاپه له خولې څخه وزي .

له نوموړې بیانه څخه ښکاري چه هغه آوازونه چه په خبرو کې استعمالېږي دهوا د جریان او د صوتي غړو د حرکاتو او د هغوی دیو ځای کېدو څخه پیدا کېږي ، چه دا ټول د فونيټيکس (Phonetics) موضوع تشکیلوي .

په فونيټيکس کي آوازونه په دوه ډوله سره مطالعه کېږي:

یو دا چه آوازونه د ښوړېدو وتکو صوتي غړو د حرکاتو او د نه ښوړېدو وتکو صوتي غړو سره د هغوی دیو ځای کېدو په ترڅ کي مطالعه سي . د فونيټيکس دا برخه آرټیکولیټوري فونيټيکس (Articulatory Phonetics) بولي . بل دا چه آوازونه د آوازونو د امواجو له مخې چه وروسته تر هغه چه د صوتي غړو په واسطه اداشي او له خولې څخه راووزي مطالعه سي . د فونيټيکس دا برخه اکوستیک ـ فونيټيکس (Acoustic phonetics) بلله کېږي .

فونیمیکس د ژبپوهنې هغه برخه ده چه په هغه کې د فونیمونو څخه بحث کیږي . په فونیمیکس کې فونیمونه او د هغوی تجزیه او دسته بندي تر څېړنې لاندې نیول کیږي .

فونیټیکس او فونیمیکس د ژبپوهنې دوې څانګې دي چه په هغوی کې د ژبې آوازونه مطالعه کیږي . نو ددې له امله دوی یو له بله سره نژدې اړیکې لري . مګر څکه چه په فونیټیکس کې د آوازونو یو اړخ او په فونیمیکس کې د آوازونو بل اړخ تر څېړنې لاندې نیول کیږي نو ښایي چه دا دوې څانګې یو له بله بېلې سره وساتلې شي او د هغوی موضوعات یو له بله سره ګډ نه شي .

په فونیټیکس کې آوازونه د صوتي غړو د یو ځای کېدو او د هغوی د حرکاتو له مخې چه د نوموړو آوازونو د تولید په وخت کې اجرا کیږي په ډېر دقیق ډول سره مطالعه کیږي او د هر آواز له پاره یو داسې سیمبول ټاکل کیږي چه یوازې هماغه آواز وښیي . د غسې سیمبولونه د فونیټیکې الفبا په نامه سره یادیږي. مګر په فونیمیکس کې ممکن یو سیمبول متعدد آوازونه چه ټول د یوه آواز غړي وي وښیي . مثلاً که په کومه ژبه کې یو فونیم څو الوفونه ولري (د فونیم بحث وګوری) په فونیټیکس کې د نوموړي فونیم هر الوفون د یو بېل سیمبول په واسطه ښودل کیږي. مګر په فونیمیکس کې د نوموړي فونیم د ټولو الوفونونو له پاره یوازې یو سیمبول استعمالیږي او د غه فونیمیکي سیمبولونه دي چه د یوې ژبې الفبا تشکیلوي . د مثال په توګه د پند او توپ . پ ګانې چه لومړی (پ) نفسي او وروستی (پ) بې نفسه (پ) ده — (د فونیم بحث وګوری) د فونیټیکي الفبا له مخې ممکن په دې ډول سره ولیکلې شي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پند = pʰand ، توپ = top' . په نوموړو کلموکي چه نوموړي دوې
پ ګانې يو فونيم تشکيلوي او دواړه ديوه فونيم الوفونونه بلل کيږي ، دهريوه له
پاره بېل بېل سيمبول راغلی دی . مګر د فونيميکي الفباله مخې ځکه چه نوموړي دواړې
پ ګانی ديوه فونيم غړي دي او يو فونيم تشکيلوي نو ياړي ديوه سيمبول (P)
په واسطه ټول الوفونونه ښوول کيږي او نوموړي کلمې په دې توګه ليکلي کيږي:
پند = pand ، توپ top.

فونيم (phoneme)

که د ژبې آوازونه په ډېر دقيق ډول تر غور لاندې ونيسو ، له داسې آوازونو
سره مخامخ کيږو چه هغه يو آواز په بېلو بېلو ځايونو کي په بېلو بېلو ډولونو سره ادا
کيږي . د مثال په توګه د (پ) آواز د (پند) يا (پل) په کلمو کي دغسې نه
اداکيږي لکه د (توپ) يا (چپ) په کلمو کي . ځکه چه د لومړيو دوو کلمو د (پ) د
اداکولو په وخت کي له (پ) سره يوڅه هوا په شدت سره را وځي او په دې ډول يو
نفسي آواز (aspirated sound) ځني جوړيږي . مګر د وروستنيو دوو کلمو
د (پ) د اداکولو په وخت کي د هوا جريان په دوني شدت سره نه راوزي چه يو
نفسي آواز ځني جوړ سي . دا حقيقت به هلته په ښه ډول ښرګند سي چه
ديوه کاغذ پاڼه وخولې ته نږدې ونيسو يو ځل لومړی دوې کلمې (پند او پل) او
بيا دوهمي دوې کلمې (توپ او چپ) تلفظ کړو . په دې توګه به ښکاره سي چه د ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې د کاغذ پاڼه د هوا د جریان څخه ځکه چه شدت لري متأثره کیږي، او ښوریږي . مګر د وروستنیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې ځکه چه د هوا جریان بندیږي نو کاغذ هم نه متاثره کیږي او نه یې سي ښوروولای . دغه رنګه (د) یوانسدادي ږغن آواز دی چه د هغه د اداکولو په وخت کې ږغیز مزي رپیږي او د دغه آواز د ږغنتوب سبب ګرځي. مګر په داسي کلمو کې لکه (دود) یا (درد) لومړي دالونه چه د دغو کلمو په سر کې راغلي دي هماغسې نه اداکیږي لکه د نوموړو کلمو وروستني دالونه . یعنی لومړي دالونه ډیر ږغن (voiced) دی او وروستني دالونه لږ ږغن دي . په انګریزي کی (S) چه د ځینو مفردو نومونو په پای کې راسي جمع ځني جوړیږي مګر تلفظ یې یو ډول ندی . د مثال په توګه (S) په داسی کلمو کې لکه : (books) یا (lips) په (س) سره اداکیږي ، خو په داسي کلمو کې لکه (eggs) یا (hands) په (ز) سره تلفظ کیږي .

د پښتو د لومړي مثاله څخه څرګندیږي چه که په پښتو ژبه کې (پ) د کلمې په سر کې راسي او حرکت ولري (وروسته یې واول راغلی وي) نفسي آواز ځني جوړیږي او که په پای کې راسي بې نفسه آواز ځني ـ جوړیږي . دغه رنګه د پښتو له دوهم مثال څخه څرګندیږي چه که دال د کلمې په سر کې تر واول د مخه راسي ږغنتوب یې ډیر وي او که په پای کې راسي ږغنتوب یې لږ وي . او د انګریزي ژبې په مثال کی د books او lips په کلمو کې ځکه چه (S) په بې ږغه آوازونو (K او P) پسې راغلی دی نو

بې رغه (voiceless) یعنی په (س) سره تلفظ کیږي او د hands او eggs
په کلموکي ځکه چه (s) په رغنو آوازونو (d او g) پسی راغلی دی نو بې غږ
یعنی په (ز) سره تلفظ کیږي(۱).

له پورتنی بیانه څخه یو بل ټکی هم څرګندیږي ،
هغه دا چه آوازونه په یوه ژبه کي کله کله د موقعیت له امله توپیر پیدا کوي او کله
بیا د خپل د مخنی یا وروستني محیط څخه متأثره کیږي . او ځکه چه د نړۍ ژبي د
ساختمان او آوازونو له امله یوله بله سره توپیرلري نو هغه عوامل چه د هغوی پر
آوازونو باندي تأثیر کوي هم توپیرلري او یوله بله سره بېل وي . دغه آوازونه
چه په حقیقت کي یو آواز وي مګر د ځینو عواملو په نسبت کله یو ډول او کله بل ډول
تلفظ کیږي د ژبپوهنی علما (د ژبي د عناصرو د استعمال مشخصوالی =
complementary distribution) اصطلاح ورته راوړي . مثلاً په پورتنیو مثالونو
کي په لومړي مثال کي نفسی (پ) او بې نفسه (پ) د استعمال مشخص ځایونه
لري . یا په بل عبارت په هغه ځای کي چه نفسی (پ) راځي بې نفسه (پ) نسي
راتلای ، او په هغه ځای کي چه بې نفسه (پ) راځي نفسي (پ) نسي راتلای یعني
په پښتو کي د کلمې په سر کي تر واول د مخه همیشه نفسي او د کلمې په پای
کي همیشه بې نفسه (پ) راځي .

له پورتني بیان څخه یو بل مطلب هم لاس ته راځي او

---

(۱) : دا هم باید وویل شي چه نوموړي نتیجې موږ یوازي د نوموړو مثالونو له مخي واخیستلې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دادی چه آواز (فونیم) یو واحد شی نه ی بلکه اکثره آوازونه د آوازونو مجموعه (sound unit) ده . یعنی څو ډوله آوازونه سره یوځای کیږي او بیا یو - آواز ځني جوړیږي چه ودغه یوه آوازته په ژبپوهنه کي فونیم (phoneme) وایي . او د فونیم و هرغړي ته الوفون (allophone) وایي . مثلاً په لومړي مثال کي د پند (پ) یو ډول او د توپ (پ) بل ډول آواز دی . دادواړه آوازونه یوځای یو فونیم تشکیلوي خو په بېل ډول بیا هریوه ته الوفون وایي . نو په دې توګه ویلای سو چه په پښتو کي د (پ) فونیم دوه الوفونه لري . یو نفسی (پ) او بل بې نفسه (مپ) . په یادلری چه نوموړې نتیجه موږ یوازې د نوموړو دوو مثالونو په اساس اخیستې ده او که زیات تحقیق وسي ممکن په پښتو کي د (پ) فونیم نور الوفونونه هم ولري .

مُورفیم morpheme

د مورفیم تعریف د ژبپوهنې د علماوو لخوا په بیلو بیلو ډولونو سره سوی دی . که د مورفیم د تعریف له جزیاتو څخه سترګي پټي کړو نو دیوې ژبې په خبرو کي بیخي کوچني صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کیږي . د مثال په توګه داخبره وګورئ : زه راغلم چه د خلکو تبکی اداکړم = (zərāɡləmčidəxalkunekiadā - -Krəm) په پورتنۍ خبره کي هغه بیخي کوچني صوتي واحدونه چه معنی لري په لاندي ډول سره بیلولای سو :

1.	zə	زه	من	5.	či	چه	که	10.	i	ي	لاحقهٔ رسمي
2.	rā	را	طرف متکلم	6.	də	د	اضافت	11.	adā	ادا	ادا
3.	gl	غل	حرکت کردن	7.	xalK	خلک	مردم	12.	Kṛ	کړ	فعل کردن
4.	əm	م	واحد متکلم	8.	u	و	لاحقهٔ حالت غیرصرفي	13.	əm	م	واحد متکلم
				9.	nek	نیک	خوب				

دپورتني خبري مورفيمونه که په غور سره وګورو د موقعيت او ځينو نورو
خصوصيتونوله امله سره يوشی ندي او يوله بله سره توپير لري . مثلاً دريم، اووم
او نهم داسي مورفيمونه دي چه د ريښې حيثيت لري او که نور مورفيمونه پوري
ونښلي هم دوی خپل اصليت او مرکزيت له لاسه نه ورکوي . دغسي مورفيم ته ريښه
وايي . هغه مورفيمونه چه په ريښه پوري نښلي پيوندونه (affixes) بلل کيږي.
لکه په راغلم = rāglam کی (را = rā او م = əm) او په نيکي = neKi
کی (ي = i). پيوندونه هم پر څو ډولو باندي وېشل کيږي . يو هغه پيوندونه
دي چه د ريښو (roots) په سر کي راځي . لکه په راغلم کي د (را = rā) پيوند
چه وداسي پيوندونوته سابقه (prefix) وايي . او بل هغه پيوندونه دي چه په
ريښه پسی وروسته راځي لکه په راغلم = rāgləm کی (م = am) او په خلکو
= xalKu کی (و = u) . وداسی پيوندونوته لاحقه (suffix) وايي.
پيوند کله صرفي او کله اشتقاقي وي . که چيری کوم
پيوند د کلام داجزاوو له امله د کلمې په ماهيت کي بدلون راولي اشتقاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیوند (derivational affix) ورته وايي. لکه په نېکي کې چه (نېک) صفت دی او (ي) يوه لاحقه ده چه له (نېک) سره يو ځای سوې ده او له نوموړي صفت څخه يي اسم جوړ کړی دی. نو ځکه (ي) اشتقاقي پیوند بلل کېږي. که چېرې کوم پیوند د کلمې وماهیت ته تغییر ور نکړي لکه په کښېنم، کښېنوا و کښېنسي) کې د (م، و، ي) پیوندونه چه د کلمې وماهیت (فعل) ته تغییر نه ورکوي بلکه یوازې د شخص له مخې د فعل معنی ته تغییر ورکوي. دا سې پیوندونو ته صرفي پیوندونه (inflectional affixes) وايي. که صرفي پیوندونه له یوې کلمې څخه وایستل سي هر څه چه پاته سي و هغه ته تنه (stem) وايي. مثلاً د (دودونه او ماشومان) په کلمو کي (ونه او آن) صرفي پیوندونه دي چه که دغه صرفي پیوندونه له نوموړو کلمو څخه و باسو، په لومړۍ کلمه کي (دود) او په دوهمه کلمه کي (ماشوم) د تنو په حیث پاتېږي. مګر د (اړتیاوي) په کلمه کي (اړتیا) تنه بلله کېږي. ځکه چه په نوموړې کلمه کي (اړ) ریښه، (تیا) اشتقاقي پیوند او (و، ي) صرفي پیوندونه دي، هر کله چه صرفي پیوندونه (و، ي) ځنې وایستل سي ریښه او اشتقاقي پیوند (اړتیا) د تنې په حیث پاتېږي. د ریښې او تنې توپیر دا دی چه که له یوې کلمې څخه ټول پیوندونه وایستل سي څه چه پاته سي هغه ریښه ده او که یوازي صرفي پیوندونه ځنې وایستل سي څه چه پاته سي هغه تنه ده. نو ځکه ریښه (بېله ځینو استثنا آتو څخه) یو واحد مورفیم وي، مګر تنه کله کله واحد مورفیم وي لکه (دود) یا (ماشوم) او کله بیا د مورفیمونو له ترکیب څخه جوړه سوې وي، لکه (اړتیا). بل دا چه یو مورفیم کیدای سي چه هم ریښه او هم تنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي لکه (دود) یا (ماشوم) د (دودونه اوماشومان) په کلموکي چه هم ریښه او هم تنه ورته ویل کیږي .

په ځینو ژبو کي یو بل دول پیوند هم پیښیږي چه و هغه ته منځینه (infix) والي . هرمورفیم چه په بل مورفیم ننوځي ورغه ننوتلي مورفیم ته منځینه والي . مثلاً د کویلیت(Quileute) په ژبه کي هاکت (hokʷat') وسپین سري ته والي او هاځکت (hoćkʷat') يې جمع ده (سپین خلک) . په نوموړي کلمه کی ć یو مورفیم دی چه د جمع معنی لري او منځینه بلله کیږي ، ځکه چه د هاکت (hokʷat') په مورفیم ورننوتلی دی .

په انګریزی کي (S) چه د ځینو واحد ونومونو په پای کي راسي د جمع معنی ورکوي ، خود محیط د تأثیرله امله يې تلفظ په یوه حال نه پاتیږي او د مختلفو محیط په واسطه يې تلفظ اوړي . یعنی که وروسته تر ږغن (voiced) آواز واقع سي دی هم ورسره ږغن سي او که وروسته تر بې ږغه (voiceless) آواز راسي بې ږغه اداکیږي ، او که وروسته تر داسي آوازونو واقع سي لکه (S) یا (Z) په (iz) سره تلفظ کیږي .لکه په دې لاندي مثالونو کي:

buK(booK)+s>buKs   rod(road)+s>rodz   roz(rose)+s>roziz   bas(bus)+s>basiz .

په نوموړو مثالونو کي څرګندیږي چه د محیط د تأثیر له امله په انګریزی کي (S) چه د جمع معنی ورکوي کله کله د (S) او کله کله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (z) او ځینې وخت د (iz) په بڼه ځان ښکاره کوي. دغه رنګه په پښتوکې د (ستا = ازتو) او (زما = ازمن) په کلموکې (س) او (ز) دواړه یوه سابقه ده چه د ملکیت (از) معنی لري. نوموړې سابقه په (ستا) کې ځکه په (س) سره تلفظ کیږي چه تر یو بې ږغه آواز (ت) دمخه راغلې ده او په (زما) کې ځکه په (ز) سره اداکیږي چه تر ږغن آواز (م) دمخه راغلې ده.

نو د غسې مورفیم چه یوه معنی ولري او د محیط، موقعیت یا داسې نورو عواملو په وجه کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي تول یو صوتي واحد تشکیلوي او یو مورفیم ورته ویل کیږي. د مورفیم وهر څړي ته الومورف (allomorph) وایي. مثلاً د پورتنیو مثالونو له مخې ویلای سو چه دانګریزي د جمع نوموړی مورفیم درې الومورفونه لري: (s)، (z) او (iz). او د پښتو هغه مورفیم چه د ملکیت معنی ورکوي د وه الومورفونه لري: (س) او (ز).

یو صوتي واحد که دوې یا زیاتې معناګانې ولري، نو د هغه د معناګانو د شمېر په مطابق هغومره مورفیمونه څني جوړیږي. لکه په پښتوکې (تور = tor) د (سیاه) په معنی یو مورفیم، د (تهمت) په معنی بل مورفیم او د (جال) په معنی یو بل مورفیم دی. دغه رنګه (ي = i) په (نېکي = neki) کې یو مورفیم او په (راځي = rādzi) کې بل مورفیم دی ځکه چه په لومړۍ کلمه کې (i) اسمي معنی لري مګر په دوهمه کلمه کې دغایب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد معنی ورکوي .
هغه مورفيم چه کله داسم اوکله د فعل معنی ورکوي
ځينی کسان يې يو مورفيم بولي او ځينی کسان يې دوه مورفيمه بولي . لکه
په انگريزی کې د (look) مورفيم . مگر داسی مورفيمونه چه دنج په بدلون
يې معنی بدلون مومي لکه په انگريزي کې (recórd = ثبتول) او record
(تيکلی) هريو بيل بيل مورفيم بلل کيږي .
دا هم بايد په ياد ولرو لکه څنگه چه يو الوفون د بل الوفون
پر ځای نسي راتلای د غه رنگه الومورفونه هم هريو ځانله د استعمال مشخص
او تاکلی ځای لري او يو الومورف هيڅکله د بل الومورف پر ځای باندی نسي راتلای .

مورفوفونيميکي بدلون او د هغه ډولونه

مورفيم کله کله د خپل محيط يا نورو عواملو د تأثير له امله بدلون مومي او بيل
بيل شکلونه خوره کوي د مورفيم ودغو بيلو بيلو بدلونونو ته چه د محيط په وجه ور
پيښيږي او دغه رنگه د فونيمونو داسی نورو تغيرونو ته چه په مورفيم کې د مختلفو
عواملو په وجه واقع کيږي مورفوفونيميکي بدلون وايي . مورفوفونيميکي بدلون
(morphophonemic change) په ځينو ژبو کې ساده او په ځينو ژبو کې
ډير مغلق وي . خو په عمومي ډول په دوه ډوله پيښيږي : يو دا چه مورفيم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکوم فونیم په وجه متأثره سي او تغییر وخوري .لکه په انگریزی کي چه (s) دجمع مورفیم دی که تر رغن آواز وروسته راسي رغن (z) ادا کیږي .لکه په rooms ، eggs ،او roads کي او که تر بي رغه آواز وروسته واقع سي بي رغه (s) تلفظ کیږي لکه په roots ، lips او books کي . په نوموړو مثالونو کي (s) تر m ، g او d وروسته په (z) اوتر P،t او K وروسته په (s) سره تلفظ کیږي او په دې توگه دخپل دمخنی فونیم په واسطه بدلون مومي . دغه رنگه په پښتو کي د (زما = zmā) او (ستا = stā) په کلموکي (ز) او (س) د مالکیت مورفیم دی .که نوموړی مورفیم تر (م) دمخه راسي په (ز) او که تر (ت) دمخه راسي په (س) سره اداکیږي (دمورفیم بحث وگوری) . یعنی نوموړی مورفیم دخپل وروستني فونیم په واسطه متأثره کیږي او په همدغه سبب بدلون مومي . بل داچه یومورفیم د بل مورفیم پواسطه تغییر وخوري . مثلاً په انگریزی کي دجمع دالومورفونو (in- ~ iz- ~ z- ~ s-) په سلسله کي in- یوالومورف دی چه یوازي له āks (ox) سره واقع کیږي ، یعنی هر ځای چه د āks مورفیم راسي نو دجمع د مورفیم هغه الومورف ورسره واقع کیږي چه د in- شکل لري او āksin (oxen) تلفظ کیږي .

که یومورفیم دځینو عواملو په وجه بېل بېل شکلونه غوره کړي (بېل بېل الومورفونه ولري) له دغو مختلفو مغایرو شکلونو څخه یوازي یو شکل (یوالومورف) داساسي شکل (base form) په توگه انتخابیږي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اساسي شکل په اساس تول بدلونونه چه د مختلفو عواملو په وجه د نوموړي مورفیم ته ورپیښیږي او بېل بېل شکلونه غوره کوي په خلص او جامع ډول سره بیانیږي. د مثال په توګه د (ستا = stā) او (زما = zmā) په کلمو کي (س = s او ز = z) دوه الومورفونه دي چه د واړه یو ځای یو مورفیم تشکیلوي. نوکه په نوموړو دوو شکلونو کي (س = s) د اساسي شکل په توګه انتخاب سي باید نوموړی مورفیم د اساسي معرفي کړو: (س = s) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی ورکوي او که تر (م = m) چه یو ږغن آواز دی دمخه راسي په (ز = z) سره تلفظ کیږي. مګر که په نوموړو شکلونو کي (ز = z) د اساسي شکل په حیث انتخاب سي باید په دې توګه معرفي سي: (ز = z) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی لري او که تر (ت = t) چه یو بې ږغه آواز دی دمخه راسي په (س = s) سره تلفظ کیږي.

د اساسي شکل انتخاب د مورفیم په بېلو بېلو شکلونو کي اختیاري دی، خو حتی الامکان باید کوښښ وسي چه د مورفیم هغه شکل د اساسي شکل په توګه انتخاب سي چه د هغه په اساس د نوموړي مورفیم د نورو شکلونو بیان په ساده او اسانه ډول سره امکان پیدا کړي.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو مشهور قسم اسیمیلیشن (assimilation) نومیږي او هغه دادی چه کوم آواز د ګاونډي آواز د تأثیر له امله د نوموړي ګاونډي آواز سره یو شی سي یا ورته والی پیدا کړي. لکه په (سنبله) کي چه (ن) په (م) سره بدلون مومي یا لکه په (یک ګړی)

کي چه د (یک) ک په خبرو کي په (گ) سره اداکیږي . په لومړي مثال کي (ن) په (م) سره ځکه بدلون مومي چه د (ن) له ځنګه یو شونډیز آواز (ب) راغلی دی او دد غه آواز د تأثیر له امله (ن) هم په شونډیز آواز (م) سره اوښتی دی. په دوهم مثال کي (ک) یو بې ږغه انسدادي آواز دی چه د خپل ګاونډي آواز (ګ) د تأثیر له امله ږغن سوی دی . په اسیمیلېشن کي که د مخنی آواز پر وروستني آواز باندي تأثیر وکړي او وروستنی آواز بدلون ومومي پراګریسیو (progressive) ورته وایي لکه په ترکي کي (=git di>git ti دی ولاړ) او که وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر وکړي او د مخني آواز ته تغییر ورکړي ریګریسیو (regressive) ورته وایي لکه په (ستا) او (زما) کي چه وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر کوي. اسیمیلېشن دوه ډوله واقع کیږي : یو دا چه د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ واقع وي او فاصله ونلري . ودې ډول اسیمیلېشن ته متصل (contiguous) اسیمیلېشن وایي ، لکه په (ستا) او (زما) کي . او بل دا چه اسیمیلېشن د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ نوي راغلی او یو له بله سره فاصله ولري ، یعنی په منځ کي یې یو یا څو آوازونه راغلي وي . وداسي اسیمیلېشن ته منفصل (noncontiguous) اسیمیلېشن وایي . لکه په دري کي (سرش) چه په (شرش) سره تلفظ کیږي. په دې مثال کي لومړی (س) د وروستني (ش) د تأثیر له امله په (ش) سره تبدیل سوی دی او د (س) او (ش) تر منځ نور فونیمونه راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم ډیسیمیلیشن (dissimilation) نومیږي : کله کله په یو ترکیب (کلمه) کي یو آواز دوه ځایه (مکرر) واقع کیږي . که چیري نوموړی آواز له نوموړو دوو ځایونو څخه په یوه ځای کي په یو بل آواز سره بدلون ومومي و دغې عملیې ته ډیسیمیلیشن وایي . لکه د نمونځ او لمونځ په کلمو کي د (ن) بدلون په (ل) سره .

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم قلب (metathesis) نومیږي او هغه دادی چه د فونیمونو په ترتیب کي بدلون واقع سي لکه : څمکه ، مځکه - روځ ، ورځ - لوښت ، ولښت .

د فونیمونو زیاتوالی یا حذف بدل هم مورفوفونیمیکي بدلون بلل کیږي . مثلاً په انګریزي کي (s) د جمع مورفیم دی چه کله - کله د (z) په شکل څرګندیږي لکه په eggs ، roads او داسي نورو کلمو کي . مګر د diŝiz په کلمه کي چه مفرد یې diŝ دی . د (i) فونیم زیات راغلی دی . په پښتو کي ځیني خلک (دېرش) په (دېش) سره تلفظ کوي او کله کله - (ځلوېښت) په (ځلوېښ) سره اداکوي او په دې توګه له دېرش څخه (ر) او له ځلوېښت څخه (ت) حذفوي . دغه رنګه که په انګریزي کي بې ږغه کانسونینټ چه د دوو واولونو په منځ کي واقع سي د ږغه ږغن کیږي لکه betar چه په bedar سره تلفظ کوي . دغه رنګه ږغن کانسونینټ چه په پای کي راسي په ځینو ژبو کي کله کله بې ږغه کیږي لکه د جرمني

tag (ورځ) چه په taK سره تلفظ کیږي . نو موږ ی او دغه ډول نور بدلونونه چه په مورفیم کي پېښیږي ټول مورفوفونیمیکی بدلونونه بلل کیږي.

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې

ځرنګه چه د نړۍ ژبي د داخلي ساختمان او جوړښت له امله یو له بله توپیر لري ، نود هغوی مورفیمونه هم په یوه بڼه ځان نه ښکاره کوي . په ځینو ژبو کي یو ډول او په ځینو نورو ژبو کي بل ډول مورفیمونه موجود دي . یو ژبپوهاند دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کي باید له ډېر غور او احتیاط څخه کار واخلي څو چه د هغې ژبې د مورفیمونو شکلونه په صحیح ډول سره پیدا او معرفي کړي . دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو په وخت کی باید د الاندي ټکي په نظر کي ونیول سي :

مورفیم له سېلاب سره کومه رابطه نلري . یعنی کله کله یو مورفیم څو سېلابه وي او ځینی وخت یو سېلاب څو مورفیمه لري . مګر داسي هم ډېر پېښیږي چه یو مورفیم یو سېلاب وي . مثلاً (کندهار = Kandahār) یو مورفیم دی چه دري سېلابه لري . (څم = dzam) یو سېلاب دی چه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفیمه (dz+am) لري . (لاس = lās) یو مورفیم دی او یو سیلاب لري.
د مورفیمونو او فونیمونو شمېر هم یوله بله څخه رابطه نه سره لري.
د مثال په توګه د (رڼا = ruṇā) په کلمه کښې (رڼ = ruṇ) چه درې فونیمونه
لري یو مورفیم دی او (آ = ā) چه یو فونیم دی یو مورفیم هم دی . نو یو مورفیم
ممکن یوازې یو فونیم وي . یو فونیم کله کله د بېلو بېلو مورفیمونو په ډول -
څرګند بدلای سي . خو کله کله هماغه فونیم یوازي د یوه فونیم په حیث نه
د مورفیم په ډول په ژبه کي پېښېږي . مثلاً د (نېکي = neki) او (څي dzi)
په کلموکي (i) یو فونیم دی چه په نوموړو دوارو کلموکي د بېلو بېلو مورفیمونو
په ډول راغلی دی . یعنی په لومړۍ کلمه کي یو ډول او په دوهمه کلمه کي بل ډول
معنی لري . مګر د (څیر = dzir) په کلمه کي بیا هماغه فونیم معنی نلري
او یوازي د یو فونیم په حیث راغلی دی نه د مورفیم په ډول .

کله کله محقق د ژبې د مورفیمونو د معلومولو په
وخت کي له یو شمېر داسي مثالونو سره مخامخ کېږي چه په هغوی کي یو ډول
صوتي واحدونه او یو ډول معنا ګاني راغلي وي . نو محقق باید بېله غور او
کافي تحقیق څخه دا نتیجه وانخلي چه نوموړي صوتي واحدونه د یو ډول
معنی د موجود والي له امله او د هغوی د یوشي والي په وجه یو مورفیم وبولي.
لکه چه و وایي په دې ټولو کلموکي (کوړ = Kor ، کوټه = Koṭá ،
کږدی = Kazdáy ، کلا = Kalá ، کلی = Kálay) د هستوګنی د ځای
معنی پرته ده ، او په دې ټولو کلموکي یو صوتي واحد (ک = K) راغلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو ځکه (ک = K) یو مورفیم دی چه د هستوګني د ځای معنی ورکوي. د دغه سبب دی چه محقق هیڅ وخت له نیمګړي ډیټا څخه مثبته نتیجه نه اخلي له نو موږ وکا موسره که داسي کلمې لکه (خونه = xúna، جونګړه = jongára، ښار = ṣār ...) یو ځای کړو څرګندېږي چه (ک = K) د هستوګني د ځای معنی نه ورکوي او مورفیم نسي بلل کېدای.

که یو مطلب په دوو بېلو ژبو کي ادا سي، ممکن د مورفیمونو شمېر یې تو پیر ولري. د مثال په توګه په پښتو وایي: زه کور ته ځم = za Kor ta dzam او په انګریزي وایي: āy go hom = I go home: نو موږ ګورو چه دغه مطلب په پښتو کي په پنځه مورفیمه (za + Kor + ta + dz + am) او په انګریزي کي په درې مورفیمه (āy + go + hom) سره ادا سوی دی. نو که موږ وغواړو چه د انګریزي ژبي د نو موړي خبري مورفیمونه د پښتو د ترجمې له مخي معلوم کړو باید په دې فکر کي ونسو چه ځکه چه په پښتو کي نو موړې خبره پنځه مورفیمه لري نو په انګریزي کي هم باید پنځه مورفیمه ولري. بلکه زموږ تحقیق باید د حقایقو پر اساس بنا وي او ځکه چه د انګریزي د ژبي مورفیمونه معلوموو نو د انګریزي ژبي خپل ساختمان باید په نظر کي ونیسو نه دا چه د پښتو ژبي د ساختمان په اساس د انګریزي ژبي ساختمان فرض کړو.

د یوې ژبي په مورفیمي تجزیه کي موږ باید نه یوازې وباسو چه د هغې ژبي ساختمان په هغه ډیټا کي چه موږ یې په لاس کي لرو په داسي کوچنیو ټوټو سره تجزیه کړو چه نو موړې هره ټوټه یوازې یو مورفیم وي. او دا

تجزیه مونږ د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کي کولای سو . که دا کار مونږ په بریالیتوب سره سرته ورسوو نو ټول هغه مورفیمونه به چه په ډیټا کي موجود دي لاس ته راسي . د مثال په توګه په لاندي ډول د پشه‌یي ژبي د هغي لهجي ډیوې لنډې ډیټا مورفیمي تجزیه کووچه د "نوره دره" په "پنجوقلعه" کي خلک خبري په کوي :

1 . éloamắgošíŋše دازموږ کور دی.	4. élodār داغر.
2 . éloamắbāgše دازموږ باغ دی.	5. búbaKắrgošíŋ ډیر ښه کور.
3 . amắgošíŋ زموږ کور.	6. pašayibúbaKắrjábše (پشه‌یي ډیره ښه ژبه ده)
7. élobaKắrbāgše دا ښه باغ دی	

که د لومړۍ او دوهمي خبري معناوي سره پرتله کړو ددواړو خبرو معناوي نوره سره یوشی دي او یوازي په (کور) او (باغ) کي توپیر سره لري . د نوموړو خبرو په پشه‌یي شکلونو کي کوم توپیر چه راغلی دی هغه یوازي د gošíŋ او bāg په توټو کي دی . نوکوم معنی لرونکي او ګرامري توټي چه موږ د نوموړو دوو خبرو د مقایسي له مخي سره بېلولای سو یوه د gošíŋ او بله د bāg توټه ده چه لومړۍ توټه د (کور) او دوهمه توټه د (باغ) معنی ورکوي . په دریمه خبره کي یوه د gošíŋ توټه راغلې ده چه د مخه یې موږ معنی لاس ته راوستلې ده چه و (کور) ته وایي او د

نوموړي خبري په معنٰی کي هم دغه مطلب موجود دی. د نوموړي خبري پاته برخه amá ده چه د دغي خبري د معنٰی له مخي څرګندیږي چه د (نوموړ) معنٰی ورکوي. که لومړۍ او څلورمه خبره سره پرتله کړو ـ څرګنده به سي چه د نوموړ و خبرو په معنٰی کي یوازي یو مطلب مکرر راغلی دی چه هغه د (دا) مطلب دی او د نوموړ و دوو خبرو په پشه یي شکلونو کي هم یوازي یوه توته مکرره راغلې ده چه هغه د ɛló توته ده. نو د نوموړ و دوو خبرو له پرتلې څخه دا څرګندیږي چه ɛló او (دا) سره یوشی دي او هر کله چه په څلورمه خبره کي موږ ته دا څرګنده سوه چه د ɛló توته د (دا) معنٰی لري نو دا هم باید ومنل سي چه په نوموړې خبره کي د پشه یي خبري پاته توته (dār) د نوموړي خبري د پاته سوي معنٰی (غړ) سره یوشی ده. اوس بیرته ولومړۍ خبري ته راځو. په لومړۍ خبره کي د نوړ و ټولو شکلونو معناوي لاس ته راغلي دي او یوازي د پشه یي په خوا کي (še) او د پښتو ترجمې په خوا کي (دئ) پاته دی چه طبعاً دا دواړه سره یوشی دي. یعنی (še) د (دئ) معنٰی ورکوي.

په پنځمه خبره کي gošiŋ موږ ته معلوم سو چه د (کور) معنٰی ورکوي. په دې ډول پاته توته (búbakár) د (دبر-بنه) په معنٰی پاتیږي. که دغه توته په (دومه خبره کي وپلټو، څرګنده به سي چه نوموړې توته یو واحد مورفیم نه دی. ځکه چه د هغې یوه برخه (bakár) د (بنه) په معنٰی راغلې ده او بله برخه یې (bú) یو بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفیم دی چه په ښکاره ډول د (ډیر) معنی ورکوي. په شپږمه
خبره کي نوره ټول مورفیمونه موږ ته معلوم دي او کوم شی چه پاته دی هغه
د پشه یي په ژبه کي د jǻb توته او د پښتو ترجمې په ژبه کي د (ژبه) مفهوم
دی چه دا دواړه هم طبعاً باید یو شی وبلل سي. یعنی jǻb د ژبي معنی لري
په پوره ډول موږ وکولای سوای چه ټولي معنی
لرونکي توټې چي په نوموړي ډېټاکي راغلي دي د هغوی د معنا گانو سره لاس
ته راولو. د دغي لنډي ډېټاله څخه د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو
په ترڅ کي موږ دا هم ښکاره کړه چه نوموړي توټې واحد مورفیمونه دي.
د نوموړو مورفیمونو لست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو :

élo	دا	dār	غر
amǻ	زموږ	bú	ډیر
gošíŋ	کور	bakǻr	ښه
še	دئ	jǻb	ژبه
bāg	باغ	pašayí	پشه یي

د یوې ژبي د مورفیمونو د معلومولو له پاره کافي مواد او کره کتنه ضروري
ده. ځکه چه په لږ و موادو کي ځیني وخت محقق د مورفیم حقیقي بڼه نسي
پېژندلای. نو د پاره د دې چه ډیر کوچني معنی لرونکي صوتي واحد ونه

پخپل حقیقي شکل او بڼه سره پیدا کړای سي محقق باید هڅوی په ډول ډول او بېلو بېلو خبرو کي تر غور لاندي ونیسي او د هڅوی د صحیحي اندازي په باره کي خپل ځان ډاډه کړي. دادی اوس د عبري ژبي دلاندني دېتاد مورفیمي تجزیې په ترڅ کي پردې مطلب باندي رڼا اچوو:

1.	šamartíhū	مـادی وساته	5.	šamarnúhā	موږ دا وساتله
2.	šamartíhā	ما دا وساتله	6.	šamarnúkā	موږ تاسي وساتلاست
3.	šamartíkā	ما تاسي وساتلاست	7.	qataltíhū	مـا دی و واژه
4.	šamarnúhū	موږ دی وساته	8.	qatalnúhū	موږ دی وواژه

په لومړۍ او دوهمه خبره کي د معنی توپیر یوازي په (دی) او (دا) کي راغلی دی. یعني د نوموړو دواړو خبرو معنی یو شی ده یوازي دومره فرق لري چه په لومړۍ خبره کي غایب مذکر او په دوهمه خبره کي غایب مؤنث یاد سوی دی. عبري خبري هم دواړه نو کټ مټ یو شی دي یوازي د لومړۍ خبري په پای کي ū او د دوهم مثال په پای کي ā راغلی دی نو په سرسري نظر که سړی وکوري ممکن دا نتیجه واخلي چه (ū) یو مورفیم دی چه د (دی) یعني غایب مذکر او (ā) یو بل مورفیم دی چه د (دا) یعني غایب مؤنث معنی ورکوي. خو که دریمه خبره هم ورسره یوځای کړو څرګندېږي چه (šamartí) په دې دواړو خبرو کي مشترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي او کوم شي چه په دې وسرو خبروکي تو پير لري هغه د — hū ، hā ، او Kā توري دي . ځکه چه د نومورو درو خبرو نوره معنی یو شی ده او یوازي په درو ضمیرونوکي تو پیر سره لري . نو اوس باید دا نتیجه ځني واخلو چه نوموړي دری توري دری موږ فیمونه دي چه د نوموړو دری و ضمیرونو له پاره راغلي دي یعني hū د (دی) ، hā د (دا) او Kā د (تاسي) معنی ورکوي .

که شلمه ، پنځمه او شپږمه خبره هم ورسره یوځای کړو او له نوموړو شپږو برخو څخه هغه موږ فیمونه چه دمخه موږ معلوم کړل (hū ، hā ، او Kā) وباسو په پاتو برخوکي šamar په تولو خبروکي مشترک راغلي دی یوازي په کوم ځای کي چه د مفرد متکلم ضمیر (زه) راغلی دی هلته (tī) او په کوم ځای کي چه د جمع متکلم ضمیر (موږ) راغلی دی هلته (nū) ورسره یوځای سوی دی . نو ځکه دا نتیجه اخلو چه (tī) یو موږ فیم دی چه د مفرد متکلم (زه) معنی لري او (nū) یو موږ فیم دی چه د جمع متکلم (موږ) معنی ورکوي .

که اوومه او اتمه خبره هم له نوموړو خبرو سره یو ځای کړو ، کومه توره چه نا آشنا په نظر راځي هغه د (qatal) توره ده . د نوموړو دوو خبرو په معنی کي چه کوم شی موږ ته نوی په لاس راغلی دی هغه د (وواژه) مطلب دی . ځکه چه د دغه نوي مطلب له پاره یوه نوې توره (qatal) په لاس کی ږو نو دا نتیجه اخیستلای سو چه (qatal) یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توتیه ده چه د (وواژه) معنی ورکوي .

که تولي خبري له سره تر پایه وگورو ، بیله (وساته) څخه نور د تولو معنا وو له پاره مو ، مورفیمونه یا معنی لرونکي توتې پیدا کړي دي . او د شربو په هغه موادو کي چه مونږ تر خپړني لاندي نیولي دي یوه توتیه (šamar) پاته ده . ځکه چه په یوه خواکي د (وساته) مطلب او په بله خوا کي د (šamar) توتیه لرو نو څرګندیږي چه (šamar) یوه معنی لرونکي توتیه ده چه د (وساته) معنی ورکوي . بل دا چه که لومړی او څلرمه خبره له اوومي او اتمي خبري سره مقایسه کړو څرګندده به سي چه په نومورو خبروکي په کوم ځای کي چه (وساته) راغلی دی هلته د (šamar) او په کوم ځای کي چه (وواژه) راغلی دی هلته د (qatal) توتیه راغلې ده چه دا هم پردې باندي دلالت کوي چه د (šamar) توتیه د (وساته) په معنی سره پیبیږي . د نومورو خبرو د مورفیمو نولست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو :

šamar — وساته	hā — دا
tī — زه	Kā — تاسي[1]
hū — دی	nū — مونږ
qatal — وواژه	

[1] : تاسي د احترام له پاره راغلی دی . اصلاً Kā د مفرد مخاطب له پاره راځي .

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کې باید د مورفیمونو الومورفونه هم په نظر کې ونیسو ، او که کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه ولري هغوی هم باید معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه وښیو . دادی اوس به د مثال په توګه په لاندې ډول د (زپوتیک zapotec) د ژبې دیوې بلنې ډېټا مورفیمي تجزیه وکړو او وبه ګورو که څینو مورفیمونو الومورفونه درلودل هغه به هم معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه به وښیو . د زپوتیک ژبه په مکسیکو کې ویله کېږي .

1.	rekabizaʔ	زه جواب ورکوم (استمراري حال)	8.	duwazaʔ	زه ژوند کوم
2.	rudibicizaʔ	» زه وچوم	9.	ruʔnazaʔ	زه غورځوم (استمراري حال)
3.	rugalazaʔ	» زه اورلګوم	10.	ki	پرېوتل
4.	rikiazaʔ	» زه کښېنم	11.	raʔazaʔ	زه څښم (استمراري حال)
5.	ekabi	جواب ورکول	12.	udibici	وچول
6.	riduwazaʔ	زه ژوند کوم (استمراري حال)	13.	duwa	ژوند کول
7.	rikuwazaʔ	» زه ساتم	14.	ritazaʔ	زه اخلم (استمراري حال)
15.	rikizaʔ	زه مېنځم (استمراري حال)			

نو موږ ډېټا که سرتر پایه پوره په یوه نظر سره وګورو ، درې ډوله مورفیمونه پکښې راغلي دي : تنه ، واحد متکلم ، ضمیر او استمراري حال .

په (1، 2، 3، 4، 6، 7، 9، 11، 14 او 15) مادو کې د مورفیمونو نوموړي د ږې سره د ولونه راغلي دي. په (5، 10، 12 او 13) مادوکې يوازې تنې او په اتمه ماده کې تنه او د واحد متکلم ضمير راغلی دی. که (6، 7 او 13) مادې سره پرتله کړو څرګنده به شی چه (duwa) تنه، (za?) واحد متکلم ضمير او (ri) استمراري حال ښيي. دغه رنګه په ټولو هغو موادو کې چه (زه) راغلی دی ـ هلته (za?) هم راغلی دی. له دې ښه څرګنديږي چه (za?) د (زه) په معنی دی. که دوهمه او دوولسمه ماده سره پرتله کړو څرګنده به سی چه (udibici) تنه ده چه د (وچولو) معنی لري، (za?) د (زه) معنی ورکوي او کوم صوتي واحد چه د استمراری حال معنی لري هغه د (۳) صوتي واحد دی. ځکه چه (ri) او (۳) دواړه د استمراري حال معنی ورکوي نو څرګنده ده چه نوموړي دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفيم الومورفونه دي. د دې دپاره چه په ښه توګه څرګنده سي چه نوموړي صوتي واحدونه الومورفونه دي نو ښايي چه د هغوی مشخص استعمال هم پيدا کړو. په نوموړو موادو کې که په غور سره وکوړو څرګنده به سي چه (ri) تل تر کانسونينټ او (۳) تل تر واول د مخه راځي او يو د بل پر ځای باندې هيڅکله نه واقع کيږي. نو ځکه موږ دا دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفيم الومورفونه بولو. هغه مورفيمونه چه په نوموړې ژبه کې راغلي دي په لاندې ډول سره ښودلای سو:

1.	r ~ ri [1]	استمراري حال	7.	duwa	ژوندکول
2.	za'	زه	8.	Kuwa	ساتل
3.	eKabi	جواب ورکول	9.	u'na	غوښتل
4.	udibici	وچول	10.	Ki	پرېوتل
5.	ugala	اورلګول	11.	a'a	تلل
6.	Kia	کښېنول	12.	'a	اخیستل

کله کله د مورفیمونو د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د هغه محیط له مخې چې نوموړي الومورفونه پکښې واقع سوي وي نه څرګندېږي. په داسې حال کې بنایي چې ټول هغه ځایونه و ښوول سي چې نوموړي مغایر شکلونه پکښې واقع کېږي. د مثال په توګه د مکسیکو دیوې بلې ژبې چې هیواوې (Huave) نومېږي د دې لاندې د ېتا مورفیمي تجزیه کوو:

1. andiomáac	مو پرېښله کوو	2. ačiatíac	مونږ خیرو
3. imboláac	مونږ بایرېږو	4. ahiráac	مونږ لرو
5. ačičíac	مونږ ځبېښو	6. ahačiác	مونږ ورکوو

(۱) د غږ د ول علامه (~) د یوه مورفیم د الومورفونو د ښوولو په غرض د نوموړي مورفیم د الومورفونو تر منځ راځي (د د غه مبحث پای وګورئ).

7. andoKáoc	موږ کبان نیسو	8. ianáac	موږ ځنی راځو
9. acohóoc	موږ لوبې کوو	10. uwíac	موږ پوړ اخلو
11. aKoočíac	موږ پرېکوو	12. auwáac	موږ وځو
13. andoK	کبان نیول	14. anǰialáac	موږ میده کوو (په بیچنیا دی نومیږي)
15. ašomáac	موږ پیدا کوو		

نوټ : پرته له دیارلسمي مادې څخه چه یو مورفیم دی ، په نورو ټولو څبرو کي دوه دوه مورفیمونه راغلي دي.

که په نومونو د پښتا کي په غور سره وګورو په هره ماده کي یو متکلم ضمیر او یو فعل راغلی دی . که د بېلا او وولسمه ماده سره مقایسه کړو ، څرګندېږي چه په دواړو کي یو مشترک صوتي واحد (áac) راغلی دی او د نومونو ماده په ترجمه کي موږ یو مشترک مطلب (موږ) لرو. نو ځکه د دغي د پښتاله نخي نومونو مشترک صوتي واحد (áac) د (موږ) معنی ورکوي . او که په نورو هغو ځایو کي چه نومونو صوتي واحد راغلی دی وګورو هم دغه نتیجه واثبات ته رسیږي . یعني هر ځای چه (áac) راغلی دی په پښتو ترجمه کي (موږ) راغلی دی . په شپږمه او لسمه ماده کي یو بل صوتي واحد (íac) مشترک واقع سوی دی چه د دغو ماده و په ترجمه کي یو مشترک مطلب (موږ) راغلی دی . نو نومونو صوتي واحد هم د (موږ) په معنی سره بېلولای سو . د غه رنګه که او ومه او دیارلسمه ماده سره

پرتله کړو څرګنده به سي چه (óoc) هم د (موږ) معنی ورکوي. نو په نوموړې ډېټا کي دړې صوتي واحدونه دلاحقې په توګه د (موږ) له پاره راغلي دي چه دړې سره دیوه مورفیم الومورفونه بلل کیږي. دغه موږ ته ویل سوي وه چه پرته له دیا اسمي مادې څخه په هره ماده کي دوه مورفیمونه راغلي دي. ځکه چه په نوموړې هره ماده کي د جمع متکلم د مورفیم الومورف راغلی دی نود هري مادې پاته برخه له هغه فعل سره مساوي ده چه وموږ ته د هغې مادې په ترجمه کي راکړه سوی دی. د نوموړي ډېټا مورفیمونه په لاندې ډول سره بېلولای سو :

1.	-áac ~ -íac ~ -óoc	موږ	2.	andiom	هیله کول
3.	imbol	بېرېدل	4.	ahir	درلودل
5.	ačič	ځبېښل	6.	ahač	ورکول
7.	andok	کبان نیول	8.	ian	راتګ
9.	acoh	لوبه کول	10.	uw	پوهول
11.	akooč	پرېکول	12.	auw	وتل
13.	anǰial	مینه کول	14.	ašom	پیداکول
15.	ačiat	خیرل			

د جمع متکلم د مورفیم د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د نوموړي ډېټا له مخي نه معلومیږي. نو ځکه د دې د پاره چه د هغوی د استعمال

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشخص ځالونه وښوول سي يوازې ددې لپاره چه د هرالوموړف سره د ټولو هغو شکلونو لست واخيستل سي چه له هغه الوموړف سره واقع کيږي. د الستونه په لاندې ډول سره ترتيب لاى سو :

-áac :		-íac :		-óoc :	
andiom-	هيله کول	ačiat-	خېرل	andoK-	کلکاڼول
imbol-	بېرول	ačič-	ځبېښل	acoh-	لوبرکول
ahir-	درلوول	ahač-	ورکول		
ian-	راتګ	uw-	پوروول		
auw-	وتل	akooč-	پرې کول		
anǰial-	ميده کول				
ašom-	پيداکول				

خو په داسي مواقعو کي د پاره ددې چه زموږ په کار کي اسانتيا پېښه سي، ډېره ښه لاره داده چه لومړي له iac- او ooc- سره د هغو شکلونو لست ترتيب کړو چه له نوموړو دوو الوموړفونو سره واقع کيږي او وروسته وواېو چه نور ټول شکلونه له aac- سره واقع کيږي. د لته مطلب صرف دادی چه په دغه ډول لستونو کي سړی ددې ته نه مجبوريږي چه ټول شکلونه وليکي او په دې لحاظ يوه اقتصادي لاره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې دپاره چه د مورفیمونو رابطه یوله بله سره وښوو له سي نو په پوړتني مورفیمي تجزیه کې دځینو مورفیمونو سره د رابطې وړه لیکه (ـ) راغلې ده . هغه شکل چه همیشه د کوم ترکیب په سر کې راځي ، نو موړې وړه لیکه تر هغه شکل وروسته ایښوو له کیږي . هغه شکل چه همیشه د کوم ترکیب په پای کې واقع کیږي نو موړې لیکه تر هغه شکل د مخه راځي . که وغوړو چه د کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه وښیو نو باید د نوموړو الومورفونو تر منځ یوه کږه وږه لیکه کښېږدو .

لهجوي اطلس

هر کله چه دوه کسه په یوه ژبه خبرې سره کوي که سړی په ډېر غور ورته غوږ نیسي ، د دوی په خبرو کې توپیر موجود وي . او هماغه یوه موضوع یو سړی په یو ډول او بل سړی په بل ډول کلمو کې اداکوي . ممکن یو سړی په خپلو خبرو کې داسې کلمې استعمال کړي چه د هغه بل سړي د کلمو په پانګه کې نوي ، یا یې زده وي خو د هغوی د استعمالولو سره عادت ونلري . د غه ډول دیوې کورنۍ لهجه و بلې کورنۍ ته څه ناڅه توپیر لري . په یوه ټولنه کې بېل بېل اجتماعي ګروپونه لکه خواران

او بډایان، مریان او خپلواک وګړي، تعلیم یافته او بې تعلیمه خلک په خپل منځ کې د لهجې اختلاف لري. تر دې چه ځینې وخت دا سې پېښېږي چه د یوه اجتماعي ګروپ غړي د بل اجتماعي ګروپ غړي په خبره که څه هم د واړه د یوې ژبې ویونکي وي خو د لهجې د توپیر په وجه سمه نه پوهېږي. د نراو ښځې لهجه هم توپیر سره لري. د زلمیانو او زړو په وینا وو کې هم ځینې وخت توپیر لیدل کېږي. مثلاً د افریقا په ډېرو ښارو کې زلمیان له اکثرو هغو مذهبي اصطلاح ګانو سره چه د دوی پلرونه او میندې په پوهېږي آشنايي نلري. دا توپیر په هغو ځایونو کې ډېر لیدل کېږي چه زوړ کلچر په چټکتیا سره د بدلون په حالت کې وي. هغه خلک چه هر وخت په نږدې تماس کې وي یا په یوه کلي یا یوه ښار کې ژوند کوي او په همغه یوه اجتماعي یا اقتصادي ډله پورې اړه لري ژبه تقریباً په یوه ډول سره استعمالوي. مګر هغه کسان چه په ندرت سره یا لې بېغي موقع نوې مینډلې چه یوله بله سره په تماس کې سي او خبرې اترې سره وکړي، په خبرو کې یې زیات توپیر لیدل کېږي. د مثال په توګه د برتانیې علمي انګریزي ژبه په لندن او مانچسټر کې ډېر وړته والی سره لري. خو د نورو ښارونو په شاوخوا کې محلي لهجې یوله بله ډېر توپیر سره لري. د جغرافیايي موقعیت پر اساس ممکن د یوې ژبې ویونکي په خپلو خبرو او وینا وو کې څرګند اختلافونه او توپیرونه ولري. دا توپیرونه په عمومي ډول په آوازونو، شکلونو، د شکلونو په ترتیب، کلمو او معنی ګانو کې لیدل کېږي. د مثال په توګه د کندهار د لهجې د (ښ) او (ښ) آوازونه د ننګرهار او په

ځینو نورو لهجو کې په (گ) او (خ) سره اداکیږي. په کندهار کې و (چوپان) ته (شپون) او (موټروان) ته (موټروان) وايي ؛ مګر په ځینو نورو لهجو کې نوموړې کلمې په (شپین) او (مبټروان) سره تلفظ کیږي.

یوه ورځ له کندهار څخه کابل ته په موټر کې تلم. موټروان او کلینر دواړه ډیکتیا وو. پرلاره کې د موټر په ماشین کې څه خرابي پیښه سوه. کلینر ورکښته سو پرماشین یې کار شروع کړ. موټروان په سیټ کې ناست ؤ او وکلینر ته یې ورږغ کړل ؛ "چکیش کېږده چکې روخله" که موټروان د کندهار په پښتو خبرې کولای نو به یې ورته ویلي وای: "چکش کښېږده چاکو را واخله".

په ځینو لهجو کې وايي (سړی دئ = saray day) او په ځینو لهجو کې وايي (سړی دی = saray day) مګر په ځینو لهجو کې وايي (سړی ده = saray da). په کندهار کې (گوګرد) ته (اوږلګیت یا اولګیت) وايي، او (ګرګ) ته (شرمښ) وايي، او (ږنګر) د لاغر په معنی استعمالوي مګر په ځینو نورو لهجو کې (ګوګرد) ته (ګوګړ) او (ګرګ) ته (لېوه) وايي او (ږنګر) د (غوالې) په معنی استعمالوي.

که موږ وغواړو چه د یوې ژبې بېلې بېلې لهجې او د هغوی توپیرونه په صحیح ډول سره وښوولای سو، نو د هرې لهجې په باره کې د ژبپوهنې له اصولو سره سم پوره تحقیقات کوو ؛ او هغه مواد چه د هغوی په واسطه موږ د نوموړې ژبې بېلې بېلې لهجې او د هغوی توپیرونه

وښو ولای سو د ژبپوهنې د علمي اساساتو له مخې راغونډ وو . دغه مواد چه را ټول سول او د خپرولو له پاره آماده سول موږ کولای سو چه په بېلو طريقو سره هغه نشر کړو : يوه طريقه دا ده چه د يوه کاغذ پر مخ باندې د هر جواب ورکوونکي (informant) خبرې په بېلو بېلو عمودي ستونونو کې په داسې ډول سره راولو چه د ټولو جواب ورکوونکو هغه جوابونه چه د يوې موضوع په باره کې يې ورکړي دي څنګ پر څنګ پر يوه افقي ليکه باندې واقع سي ، خو په دې توګه موږ وکولای سو چه نومړي جوابونه يو له بله سره پرتله کړو . بله طريقه دا ده چه نومړي جوابونه د نقشو په توګه په داسې ډول سره وښيو چه په هغه کې د هر جواب ورکوونکي جواب د هغه د جواب ورکوونکي د هستوګنې په ځای کې واقع سي . دغه دوهمه طريقه يوه غوره طريقه ده . ځکه چه د دغسې نقشو يوه مجموعه موږ ته موقع راکوي چه د يوې ژبې د بېلو بېلو عناصرو د استعمال مشخص ځايونه په نومړو نقشو کې د مقايسه کولو په ترڅ کې پيدا او مقايسه يې کړو او په يوه نظر سره په اسانه توګه له نومړو نقشو څخه خپل مطلب لاس ته راولو . د دغسې نقشو مجموعه چه په هغو کې د يوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د غسې او داسې نور توپير ونه ښوول سوي وي د ژبپوهنې په اصطلاح لهجوي اطلس (dialect atlas) بلل کېږي .

کوم سړی چه د ژبې تحقيق کوي و هغه ته محقق (Field worker) وايي . جيليرون (Gillieron) چه د سويس

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو ډېر نامتو ژبپوهاند دی وايي چه محقق باید یو سړی وي . یعني د یوې ژبې ټولې لهجې بنايي چه د یوه سړي په واسطه ثبتې سي . مګر جود (Jud) او جې برګ (Jaberg) چه دواړه دده شاګردان وو د ایټالیې او سویس د ژبپوهنې او نژادپوهنې (Ethnology) داطلس په ترتیبولو کې یې له ډېرو تنو څخه کار اخیستی دی .

محقق بنايي چه د لهجې په محل کې کار وکړي او د جواب ورکوونکي جوابونه پخپله باید ولیکي . ډېټا (هغه مواد چه د ژبې د لهجو د تحقیق له پاره راغونډېږي) بنايي چه د خبرو د عادي سرعت له مخې ثبت سي چه طبیعي وي نه د ورو او غیر طبیعي خبرو په موقع کې . د خبرو په ثبتولو کې به ډېر تسلوار نکوي . یعني هر کله چه محقق ډاډه سي چه آواز ونه یې په صحیح ډول سره اورېدلي دي نو وروسته دې د هغوی په ثبتولو کې اقدام وکړي . محقق باید له جواب ورکوونکي څخه دا غوښتنه ونکړي چه یو توری تردېدې یا خلور واره زیات تکرار کړي . بلکه اکثره محققین ولو مړي تلفظ ته اهمیت ورکوي او که کوم اشتباه ورته پیښه سي هغه په نورو مشابهو خبرو کې رفع کوي . محقق باید دا کوښښ ونکړي چه د ژبې ټول مواد هرو مرو تر عمومي قواعدو لاندې راولي . ځکه چه په یوه ژبه کې بې قاعده او غیر منظم شیان د ژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي او د با قاعده شیانو په څېر اهمیت لري . نو د دې له امله هره څه باید کټ مټ په هغه ډول سره ثبت سي چه په ژبه کې موجود وي او د هیڅ شي له ثبتولو څخه باید سترګې پټې نسي . خجونه او فشارونه په

اکثرو ژبو کې د کلمو او جملو و معنی ته تغییر ورکوي. لکه د (غوټه، پرته، کښېنستم) په کلمو کې که پر لومړي سېلابونو باندې زور واقع شي یوه معنی ورکوي، او که دپای پر سېلابونو باندې زور راشي بله معنی ورکوي. دغه رنګه د (زه په پوهنځي کې له ده سره ګرامر وایم) په جمله کې پر ځلورو برخو باندې موږ فشار راوستلای شو. پر هره برخه چه فشار راولو د جملې معنی څه تو پیر پیدا کوي. یعنی که پر (زه) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه بېله ما څخه بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وایي یا ممکن دا معنی ورکړي چه بېله ما څخه دې بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وایي. که پر (پوهنځي) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه زه له ده سره په پوهنځي کې ګرامر وایم او بل ځای یې نه ورسره وایم. که پر (ده) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه له بل چا سره زه په پوهنځي کې ګرامر نه وایم بلکه یوازې له ده سره یې وایم. او که پر (ګرامر) باندې فشار راسي بیا دا مطلب ځنې اخیستل کېږي چه بېله ګرامر څخه کوم بل مضمون له ده سره په پوهنځي کې نه وایم. نو ځکه د تحقیق په وخت کې محقق بنایي چه د ژبې ځجونه او فشارونه هم ثبت کړي څو په دې برخه کې هم دیوې ژبې د لهجو توپیر او ورته والی څرګند سي.

په هغه سیمه کې چه محقق د ژبې د لهجو تحقیق کوي لومړی باید د نوموړې سیمې یوه جغرافیایي سروې وکړي څو په دې توګه څه عمومي (وابتدایي معلومات د هغو بېلو بېلو سیمو په باره کې لاس ته راولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په هغوی کي د ژبي د استعمال توپير ونه موجود وي . وروسته تر هغه محقق بايد دوه کاره وکړي : يو دا چه د هغو جغرافيايي سيمو يو لست ترتيب کړي چه په هغوی کي د ژبي هغه عناصر چه يو له بله توپير سره لري وروسته په غوږ سره وکتل سي . بل دا چه د هغو عناصرو لست ترتيب کړي چه په نومورو سيمو کي بايد د هغوی تحقيق وسي . دغه دوهم لست چه ديولړ پوښتنو څخه مرکب دی ديوه پوښتنليک (questionnaire) شکل غوره کوي . هغه پوښتني چه ديوه پوښتنليک په توګه ترتيبيږي بنايي چه يو له بله سره رابطه ولري . يعني که له جواب ورکوونکي څخه لومړی دا پوښتنه وکړو چه تاسي وپلار ته څه واياست ، دوهم پوښتنه مو بايد دا وي چه تاسي مور ته څه وايا ست او وروسته پسي د خور ، وروره ، وبل ره او داسي نوري پوښتني وکړو او هر ګړی وموضوع ته بنايي چه تغيير ورنکړو .

نومو ړي لستونه چه ترتيب سول بيا نو محقق په نومو ړو سيمو کي سفر کوي او په هره هغه سيمه کي چه دده د مخه د تحقيق کولو پاره ټاکلي ده توقف کوي . په هغه ځای کي مناسب جواب ورکوونکي (informants) پيدا کوي او د هر جواب ورکوونکي څخه يو پوښتنليک تهيه کوي . په عمومي ډول په يوه سيمه کي دوه جواب ورکوونکي انتخابيږي او نومو ړي خلک بنايي چه داسي کسان وي چه له کوچنيوالي څخه په هغه ځای کي لوی سوي وي او هغه مواد چه محقق يې په دغه سيمه کي راغونډ وي د نومو ړي ټولي سيمي د خلکو د ژبي نماينده ګي وکړي . محقق بايد د نومو ړو موادو د راغونډ ولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښته ولیکي . د جواب ورکوونکي په انتخابولو کي د محقق ډېر غور لازم دی.
کوم څوک چه پوښتنه ځني کیږي د هغه نوم، د هستوګنې ځای ، د هستوګنې
د ځای بدلون ، په نورو ژبو کي د ده معلومات ، سن او داسي نور معلومات چه
د ژبي په بدلون کي برخه لري باید ولیکل سي . د جواب ورکوونکي عمر باید تر
شپاړسو کالو زیات وي . ځکه چه بېله جزوي استثنا آتو څخه هغه څوک چه
عمر یې تر شپاړسو کالو لږ وي په ژبه کي پوره تجربه او معلومات نلري . په
عمومي ډول نر ته د جواب ورکوونکي په حیث تر ښځي ترجیح ورکوله کیږي .
ځکه چه نر نسبت و ښځي ته په ټولنه کي په عمومي ډول له خلکو سره ډېر تماس
لري . د جواب ورکوونکي فکري ذکاوت د ژبي په تحقیق کي ډېر اهمیت لري ،
او هر څومره چه په ژبه کي ډېر معلومات ولري هغومره کټوره نتیجه ولاس ته
راځي . د جواب ورکوونکي خوله او غاښونه باید نواقص ونلري . ځکه چه که
یې غاښونه وتلي وي یا یې مثلاً ژبه کوم عیب ولري ، ممکن د ژبي آوازونه
په صحیح ډول سره ادا نکړای سي . که یو محقق وغواړي چه صحیح مواد
او سیم ډېټالاس ته راولي نو ښایي چه د جواب ورکوونکي ټول اوضاع او خواص
مطالعه کړي او د هغه په خوی او بوی ځان پوه کړي . ځکه صحیح او د
داد ور جوابونه هغه وخت محقق له جواب ورکوونکي څخه اخیستلای سي
چه دوی یو له بل سره سره وپېژني او یو د بل په خوی او بوی سره بلد سي .
محقق باید په دې عقیده وي چه جواب ورکوونکی همېشه صحیح جوابونه
ورکوي . نو ځکه دی باید له جواب ورکوونکي سره مباحثه ونکړي . که څه هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله جواب ورکوونکی ممکن غلط جواب ورکړي خو محقق باید دلیلونه ورسره ونه وایي. ځکه تجربې ثابته کړې ده چه له جواب ورکوونکی سره دلیلونه ویل ګټه نلري او محقق کولای سي چه داسي مشکلات د خپلي دېتا په نورو محتویاتو کي حل کړي. محقق باید د جواب ورکوونکي په مرسته او سره ونه خپل تلفظ صحیح کړي. کوم آواز یا کومه کلمه یا خبره چه محقق د هغه په تلفظ کي اشتباه ولري په جواب ورکوونکي پسی دې څو واره تکرار کړي څو صحیح تلفظ یې زده کړي او جواب ورکوونکی هم د هغه د صحت تصدیق وکړي. له جواب ورکوونکي څخه بنایي چه د ژبې په باره کي علمي پوښتني ونسي مثلاً دا باید څني ونه پوښتل سي چه ولی د (ما احمد ولید) پرځای (زه احمد ولید) یا د (زه احمد وینم) پرځای (ما احمد وینم) نسو ویلای. د داسي پوښتنو جوابونه باید وروسته تر هغه چه مواد راغونډ سول او دېتا ترتیب سوه له دېتا څخه واخیستل سي. د تحقیق په وخت کي دې د جواب ورکوونکي لیاقت او ذکاوت وستایل سي. له جواب ورکوونکي سره دېر صمیمانه او دوستانه وضعیت کول د محقق د بریالیتوب سبب ګرځي. په یوه وخت کي باید دېر کار ونسي. په عمومی ډول محقق باید په یوه وخت کي تر (۴۵) دقیقې زیات کار ونکړي. یعنی وروسته تر هرو (۴۵) دقیقو باید تفریح وسي. که محقق په ورځ کي درې واره له جواب ورکوونکي سره پنځه څلوېښت دقیقې کار وکړي او نور وخت د نوموړو موادو په مطالعه او د ځینو ریښو او پیوندونو (affixes) په یادولو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر کړي ممکن يوه سمه او دپام وړ ډېټا راغونډه او ترتيب کړي . خو د محقق له پاره لازمه ده چه د تحقيق په وخت کي د ژبي ځيني اساسي مواد لکه د کلمو رېښې ، ځيني لاحقې ، سابقې او د هغې ژبي داسي نور مهم عناصر زده کړي .

هر کله چه ټول مواد په نوموړي ترتيب سره راغونډ سول نو وروسته نقشې ترتيبيږي چه په هغه کي د هغو عناصرو استعمال په بېلو بېلو سيمو کي وښوول سي چه د مخه په پوښتنليک کي ترتيب سوي دي .

توماس او ايلن د امريکا د ژبپوهني نامتو پوهان دي چه د لهجوي اطلس د موادو د راغونډولو په برخه کي يې نسبتاً نوې طريقې استعمال کړي دي . چارلس ک. توماس (Charles K.Thomas) د ژبي هغه عناصر چه دى يې د لهجود معرفي کولو له پاره ضروري بولي په جواب ورکوونکي باندي يې لولي او د ټېپ ريکارډر په ذريعه يې ټېپوي . په دې طريقه کي دده ګټه داده چه دى وايي داسي چا ته اړتيا نلري چه په فونيټيکس کي د ډېري پوهې خاوندوي او نه دى ورته ضرورت پيدا کوي چه مجادله وکړي چه څه ډول سيمبولونه او علامې د څه ډول آواز و نو له پاره بايد استعمال سي . که چيرى د ټېپ تجزيه کار وانه غوښتل سي نو د ژبي مواد د تحقيق په وخت کي په ډېر دقيق ډول سره ثبتول غواړي او دا کار هغه څوک کولاى سي چه په فونيټيکس کي کافي معلومات او لوړه مهارت ولري ، څو د ژبي د لهجو ټول آوازونه د هغو فونيټيکي علامو او سيمبولونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سم ولیکي چه ورته تاکل سوي دي . دغه رنگه توماس په نوموړي طریقه سره د ډېر وخلکو دخبرو نمونې په لږ وخت کي ثبتولای سي . برسېره پردې د ټېپولو په واسطه ډېر داسي فونولوجیکي خواص څرګندېږي چه حتی یوه ډېره دقیقه فونوتیکي الفبا او سیمبولونه یې هم نسي څرګند ولای . ددې طریقې یوه بله ګټه داده چه دعروضي خواصو (suprasegmental characteristics) یا په بل عبارت د ژبي په معنی کي د خجو نوا وفشارونو داهمیت په باره کي هم صحیح معلومات لاس ته راتلای سي .

هیرلډ ب . ایلن (Harold B. Allen) له یوې بلي طریقې څخه کار اخلي او هغه داده چه لوموړی د جواب ورکوونکي څخه خواهش کوي چه داسي شیان لکه د هفتې ، د ورځو یاد میاشتو نومونه وښیي او ورو وروسته بیا څیني جملې ورکوي چه خالي ځایونه ولري او هغه ډک کړي . لکه په دې جمله کي : (ددوی ... ډېری شیدې کوي) چه جواب ورکوونکی په نوموړي خالي ځای کي هغه کلمه راوړي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي . خو دا هم ممکنه ده چه جواب ورکوونکی د (غوا) د کلمې پرځای د (ګکامېښې) کلمه راوړي . نو دې د پاره چه د جواب ورکوونکي څخه هغه کلمه لاس ته راولي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي داسي جملې چه د نوموړي جملې سره ورته والی ولري څو ځله تکراروي څو چه جواب ورکوونکي ودې ته مجبور سي چه په خالي ځای کي د (غوا) کلمه استعمال کړي . مثلاً داسي جملې لکه (ددوی ... لنګه سوه او ګیلګی یې راوړ) یا لکه (غوېي دیوې او ... د

شید وله پاره روزل کیږي) او داسې نور ... ټول پوښتنلیک په همدې ترتیب جواب ورکوونکي لولي او د جملو خالي ځایونه ډکوي او په همغه وخت کې د جواب ورکوونکي جوابونه تیرېږي. د ژبې عروضي خواص د ځینو نورو هغو مخصوصو موادو څخه لاس ته راولي چه له جواب ورکوونکي څخه یې ثبت کړي وي.

د لهجوي اطلس اصطلاحات

په لهجوي اطلس کې د ژبپوهنې علما ځینې اصطلاحات راوړي چه د لته یې باید په لنډ ډول سره یادونه وسي. په دې جمله کې آیسوګلاس (isogloss) یوه ډېره مهمه اصطلاح ده چه ډېره استعمالېږي. د لهجوي اطلس په ترتیبولو کې ډېر مهم کار دا دی چه د ژبې د مختلفو عناصرو د استعمال توپیر چه په بېلو بېلو سیمو کې موجود وي ـ وښودل سي او د هغوی ویشونه او سرحدونه وټاکل سي. هغه سرحدي لیکه چه د ژبې د یوه عنصر د استعمال توپیر په مختلفو سیمو کې ونښيي آیسوګلاس بلل کیږي. ځینې آیسوګلاسونه نسبت و ځینو نورو آیسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي. مثلاً کوم آیسوګلاس چه د وې لویې سیمې سره بېلوي نسبت و هغو آیسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي چه ترکلیو او وړو وړو سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غیر منظم ډول سره تیریږي. دغه ډول کوم عنصر چه په یوه محدوده سیمه کي استعمالیږي او دغه سیمه د یوه آیسوګلاس په واسطه احاطه سوې وي وهغې سیمې ته مرکزي سیمه (focal area) وايي. دغه ډول ځیني هغه عناصر چه د استعمال تو پیر لري ممکن په پراګنده ډول سره تیت سوي وي نو ځکه آیسوګلاسونه هم د دغسي عناصرو د استعمال د ځایونو د ښودلو په غرض یو په بل سره نوتلي او ګډ وډ سره واقع سوي وي. داسي سیمې چه دغسي آیسوګلاسونه پکښي راغلي وي ګریډیډ ایریا (graded areas) یې بولي. کله کله یو زیات شمېر آیسوګلاسونه په یوه ځای کي سره واقع سوي وي او تقریباً پر یوه خوا باندي تللي وي. هغه سیمه چه د آیسوګلاسونو د دغسي بنډلونو په واسطه سره بېله سوي وي لهجوي سیمه (dialect area) یې بولي او دغسي آیسوګلاسونه چه د بېلو سیمو په منځ کي یې یو ډول سرحد تشکیل کړی وي نسبت و یوه آیسوګلاس یا هغو آیسو-ګلاسونو ته چه شمېر یې لږ وي دغه ډول بې د پر تغییر و نه او بدلون نه ښیي او ممکن کله کله د دغسي سیمې پر لهجه باندي یو بېل نوم کښېښوول سي.

لومړی پوښتنه چه د لهجوي جغرافیې پوهان باید و هغه ته جواب ورکړي دا ده چه آیا دغه آیسوګلاسونه یا آیسوګلاس همېشه ځای پر ځای ولاړ وي او که په حرکت کي وي، او که حرکت کوي نو پر کومه خوا باندي روان وي؟ یو آیسوګلاس یا د آیسوګلاسونو یو بنډل چه د کوم داسي سدله شنګه سره تېر سوی وي چه د خلکو په منځ کي یې رابطه او تګ راتګ قطع کړی وي په عمومي ډول د توقف په حالت کي وي. دغه ډول کوم عنصر یا عناصرو استعمال له مرکز څخه له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سړي څخه ترسړي پورې او له کلي څخه ترکلي پورې خپرېږي او تر هغه وخته پورې په حرکت کې وي څو چه د کوم مانع سره مخامخ سي او ودرېږي. دا مانع ممکن طبيعي وي لکه کوم غر یا کوم لوی سیند یا ممکن سیاسي وي. که چیرې دا ډول مانع وجود ونلري نو سرې باید اغلباً دا سې نتیجه واخلي چه د ژبې نوموړی عنصر یا عناصر تل په حرکت کې وي او وهرې خوا ته چه لار ولري هلته نفوذ کوي.

د ژبني اطلس په نقشو کې ندیوازې لیکي استعمالولای سو بلکه موږ کولای سو چه مربع گاني، مثلثونه، دایرې او داسي نوري نخښې استعمال کړو. د مثال په توگه په پښتو کې د (ښ = ṣ̌) آواز په ځینو ځایو کې په (ښ = ṣ̌) په ځینو سیمو کې په (خ = x) او په ځینو منطقو کې په (خ = x̌) سره تلفظ کیږي. که موږ وغواړو چه د (ښ = ṣ̌) نوموړي درې ډوله سیمي په یوه نقشه کې وښیو، کولای سو چه په هغو ځایو کې چه (ښ = ṣ̌) وایي د مربع، او په هغو سیمو کې چه (خ = x) وایي د مثلث، او په هغو مناطقو کې چه (خ = x̌) وایي د دایرو علامې کښیږدو او په دې توگه د نوموړي آواز بېل بېل تلفظ په مختلفو سیمو کې د نقشې پرمخ وښیو.

کله کله د ژبې کوم عنصر یا عناصر په هماغه یوه ځای کې په بېل بېل ډول سره استعمالیږي چه وداسي ځایو ته انتقالي سیمه (transition area) وایي. لکه د کندهار په علاقه کې چه (کښی) او (کې)

د واړه وايي مګر په ننګرهارا و ځينونورو سيمو کي (ګښي) نه استعماليږي. کله کله د ژبي ځيني عناصر نوازي په هغو سيمو کي پيدا کيږي چه ګوښه واقع سوي وي او خلک يې له نورو سيمو سره ډېر تګ او راتګ نلري د دغسي سيموله پاره د مارجنل (marginal) يعني ڪِناري يا ګوښه اصطلاح راوړله کيږي .

يَادُوَنهٔ

ژبه او ليک با يد سره بېل سي . ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر يو خاص نظم او سيستم لاندي د انسان د صوتي غړو په واسطه ادا کيږي . مګر ليک د سيمبولونو داسي يو سيستم دی چه د دغو آوازونو د ښولو و تر سيمبولوله پاره په کاريږي . د عصري ژبپوهني له مخي و د غو رسم سوو سيمبولونو ته ژبه نسو ويلای . نو که موږ وغواړو چه د يوې ژبي تحقيق وکړو بنا يې چه خبري تر غوږ او کتني لاندي ونيسو نه ليک ؛ خصوصاً په پښتو او دې ژبو کي چه د ټولو وا ولي آوازونو له پاره ليکلي سيمبولونه نسته او د ليک له مخي د نومو ړ و ژبو د خبرو ټول آوازونه نسي تمثيلولای .

د ژبو د ساختمان او جوړښت او د هغو د بېلو بېلو لهجو

د توپیرونو څېړل او معلومول ځانله اصول او میتودلري چه دا کار باید له دغو اصولو او میتودو سره سم وسي نه په غیرعلمي او اټکلي توګه.

دنړۍ ژبې د ساختمان او جوړښت له مخې یوله بله سره توپیرلري. نوځکه دیوې ژبې ساختمان او جوړښت باید د کومې بلې ژبې د ساختمان او جوړښت پراساس ترتحقیق او څېړنې لاندې ونه نیول سي، بلکه هره ژبه بنایي چه د خپل ساختمان په چوکاټ کي وڅېړله سي.

ددې د پاره چه یوه نوې ژبه په لږ وخت، په اسانه توګه او په نسبتاً بشپړ ډول زده سي نو د شاګرد د مورنۍ او د هغې ژبې جوړښت او ساختمان چه شاګردېې نوې زده کوي هرومرو باید سره پرتله سي څو په دې توګه د نو موړو ژبو توپیرونه څرګند سي. وروسته شاګرد باید د هغو توپیرونو په زده کړه کي ډېر زیار وباسي چه دده ژبه یې له هغې ژبې سره لري چه دی یې زده کول غواړي.

ـــــ پای ـــــ

لیک: نصیر حلیمی لیسنتون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې په ليکلو کې ما دا لاندې کتابونه کتلي دي :

1. Allen Harold B. 1958, Applied English Linguistics, New York.
2. Bloomfield, Leonard 1933, Language. New York.
3. Gleason Henry A. Jr., 1955, An introduction to descriptive linguistics, New York.
4. Hall, Robert A., Jr. 1960, Linguistics and your language. N.Y.
5. Herbert Penzl 1961, A Reader of Pashto. The Univ. of Michigan.
6. Hockett Charles E. 1959, A course in modern linguistics N.Y.
7. Kenneth L. Pike 1947, Phonemics, The Univ. of Michigan.
8. Nida. Eugene 1949, Morphology. The Univ. of Michigan.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورك كتابلرى شركتى

دیوجنی مطبعه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library